

HOOFDSTUK I

UIT DE VOORGESCHIEDENIS

Historische Notities

door M. KAMPHUIS

Men ziet van de toekomst ongeveer evenveel als het inzicht in het verleden reikt.

Vrij naar Ortega Y Gasset.

Door bovenstaande aanmoediging tot historische verdieping geïnspireerd, willen wij aanvangen met onze terugblik in de voorgeschiedenis van ons „ambacht”.

Het klinkt misschien op het eerste gezicht wat pretentius te spreken van voorgeschiedenis. Immers helpen is zo oud als de wereld. Waar mensen bijeen zijn ontspringen er spontaan allerlei vormen van onderling hulpbetoon. Is hier niet typisch sprake van die kortzichtigheid die de eigen tijd ziet als de schone voltooiing van een eeuwenlange ontwikkeling? Toch menen wij dat wij met enig recht van voorgeschiedenis mogen spreken. Terwijl wij ons tegelijk realiseren, trachtend een periode af te sluiten, nog maar aan het allerprilste begin van een volgend tijdperk te staan. Want moge helpen als zodanig ons menselijk bestaan reeds van de aanvang af begeleid hebben, het beroepsmatige ervan, de gedachten van de eigen zelfstandigheid van het ambacht, de eigen wetenschappelijke fundering, de eigen methoden, het recht op honorering, dit alles is nog zó jong, dat het door velen nog nauwelijks geaccepteerd wordt.

Het is geen eenvoudige (eigenlijk een onmogelijke) zaak in enkele tientallen bladzijden enig beeld te geven van deze voorgeschiedenis. Een gangbare ordening van de historische stof, achtereenvolgens overwegend aanleunend tegen kerkgeschiedenis, cultuurgeschiedenis en maatschappijgeschiedenis, naar categorieën van opkomst, bloei en verval, zoals wij die bij sommige schrijvers aantreffen, is naar het ons voorkomt, ware dit al mogelijk gezien het kort bestek van deze schets, om verschillende redenen weinig bevre-

----- Text continues after this page -----

This publication is made available in the context of the history of social work project.

See www.historyofsocialwork.org

It is our aim to respect authors' and publishers' copyright. Should you feel we violated those, please do get in touch with us.

Deze publicatie wordt beschikbaar gesteld in het kader van de canon sociaal werk.

Zie www.canonsociaalwerk.eu

Het is onze wens de rechten van auteurs en uitgevers te respecten. Mocht je denken dat we daarin iets fout doen, gelieve ons dan te contacteren.

----- Tekst gaat verder na deze pagina -----

digend. Want het moet er ons toch vooral om gaan, aan de hand van historisch materiaal enkele structuren en processen te herkennen die voor de vragen van onze tijd verhelderend en stimulerend zijn. De eenvoudige liefhebber der historie moge zich al verdiepen in het enkele beeld van voorbije tijden en daaraan zijn intense vreugd beleven, de maatschappelijk werker, hoewel meestal onwetend van de hedendaagse historische probleemstellingen, vraagt vanuit zijn pragmatische instelling naar de les van de geschiedenis voor het heden. En wie zal hem dit euvel duiden, waar zijn vak nog zo jong is en zoveel bezinning behoeft?

Met het accepteren van deze zienswijze hebben wij het ons echter niet gemakkelijker gemaakt. Wat hier verder volgt kan dan ook slechts een zeer bescheiden poging zijn door middel van enige historische gegevens enkele ogenblikken van bezinning te geven. Wij meenden dat iets daarvan mogelijk was door bij onze terugblik uit te gaan van enkele fragmenten, weergaven van situaties uit verschillende perioden van het verleden die enige typische kenmerken van hun tijd dragen. Deze fragmenten zijn voor ons de aanloop om op enkele van de belangrijkste voorvallen en verschijnselen uit bedoelde periode nader in te gaan — waarbij een veelheid van feiten en namen zoveel mogelijk vermeden is — eventueel verbindingsdraden te leggen en te pogen er op te wijzen hoe elke tijd voor zijn eigen vragen staat en al of niet naar een oplossing streeft, terwijl tegelijkertijd de grondvragen uit de verschillende perioden toch ook weer allerlei verwantschap met elkaar hebben. Dat de Nederlandse gebeurlijkheden in onze schets een grote plaats innemen moge deels zijn verontschuldiging vinden in de beperking die wij ons moesten opleggen en in het feit dat deze bedoeld is voor Nederlandse lezers, maar ook zijn verklaring in de bijzondere plaats die ons vaderland, dat meermalen een voorbeeld is geweest voor andere landen, in de geschiedenis van het helpen inneemt.

Het spreekt wel vanzelf dat bij nadere beschouwing en eventuele vergelijking van de hier geboden gegevens enkele fundamentele vragen telkens weer aan de orde moeten komen, als b.v.: *wat zijn de motieven tot het helpen, wat beoogt men ermee, op welke terreinen beweegt zich de hulp?* En voorts ook: *wie*

draagt de hulpverlening en is ervoor verantwoordelijk en wie voert ze uit, wat zijn de middelen die ten behoeve van het doel aangewend worden, op welke wijze geschiedt dit, is er sprake van methoden?

Wanneer het ons gelukken mag enkele van deze lijnen te laten zien, achten wij de tocht door het verleden geen vergeefse reis.

Aanvangen

Reeds op Griekse bodem zijn er drie zich langzamerhand uitbreidende kringen, waarbinnen een recht op hulp en een plicht tot helpen wordt erkend: de gemeenschap van verwanten en vrienden, waar de oeroude zede ook in betreft de gast welke in de bescherming van het huis vertoeft; het geheel van de in volk en staat verenigde burgers; tenslotte ook nog allen, met wie men als „mede-mensen” de menselijke behoefte aan hulp gemeen heeft, en die daardoor ook tot „naasten” worden. Voorwerp van sociale gezindheid en activiteit is niet meer de „arme”... (de tegenstelling arm-rijk speelt voorlopig geen enkele rol meer) maar de mens, die in zijn burger- en mensenrechten tekort gedaan werd. Tegenover hem weet men zich vanuit de fundamentele deugd der gerechtigheid verplicht tot medelijden, hulp, bescherming, weldadigheid en gastvrijheid.

... Het nieuwe, dat door de Griekse burgerzin in Athene tot stand komt is echter vooral gelegen in het stap voor stap invoeren van sociaal-politieke maatregelen, welke in hun geheel de eerste armenzorg van staatswege — zij het ook in de bovenomschreven beperkte betekenis — te zien geven.

Daartoe behoren toewijzingen van akkergrond, planmatige levensmiddelenvoorziening door invoer van graan, graanverstrekingen, zorg voor invaliden en onvolwaardige arbeidskrachten, voor weduwen en wezen van gesneuvelde soldaten, kosteloze geneeskundige verzorging, het verschaffen van een bruidschat aan arme dochters van burgers, giften aan verdienstelijke burgers, vergoedingen voor rechters, subsidies aan theaters.

W. Schwer: Armenpflege, in: Reallexicon für Antike und Christentum. Afl. 5, Leipzig 1943.

De compacte tekening, die Wilhelm Schwer ons geeft betreffende hulpverlening in de Oudheid en waarvoor wij de meest uitvoerige documentaire vinden in het standaardwerk van Bolkestein¹⁾ laat

¹⁾ Wohltätigkeit und Armenpflege im vorchristlichen Altertum.

ons zien, dat de opvatting van de antieke wereld als „Eine Welt ohne Liebe”²⁾, die ook voordien al als slechts betrekkelijk juist werd gezien, thans, vooral ook als gevolg van de onderzoekingen van Bolkestein, wel grondig geliquideerd is. Ook de Oudheid heeft allerlei vormen van menselijk hulpbetoon als gevolg van menselijke verbondenheid gekend.

Dit neemt niet weg, dat er een fundamenteel verschil is in het motief dat drijft tot hulpbieden in deze periode en de hulpverlening door het Christendom ontstaan. Achtergrond van deze verbondenheid en de daaruit voortvloeiende hulp, is in de Griekse wereld de idee der *philanthropia* (menslievendheid), in de Romeinse wereld de geheel daarmee verwante idee der *humanitas* (menselijkheid). Deze beide termen hebben in de Oudheid een zeer wijde inhoud; de *philanthropia* duidt welhaast alle denkbare tussenmenselijke deugden aan, als: welwillendheid, zachtmoedigheid, gemeenschapszin, dienstvaardigheid tegenover medeburgers, gastvrijheid. Hetzelfde kan gezegd worden van de *humanitas*, die ten tijde van Cicero (106–43 v. Chr.) bijna alle individuele en sociale deugden omvat, als bijvoorbeeld: erbarmen, mildheid, billijkheid, vergevensgezindheid, onbaatzuchtigheid, vriendelijkheid, beleefdheid, liefde tot vrouw en kind, broeder en verwant, opofferingsgezindheid jegens een vriend, enz.

De *philanthropia* en de *humanitas* zijn, zoals ook uit het citaat van Schwer duidelijk wordt, niet gericht op de arme, zij richten zich tot de mens in het algemeen, in het bijzonder tot de medeburger.

Bij het weldoen is het volgens Cicero van belang te zien naar de deugdzaamheid van de desbetreffende persoon, naar zijn gezindheid, of hij zijn weldoener hoogacht, ook naar de diensten, die hij hem vroeger bewezen heeft, of naar mogelijke tegenprestaties in de toekomst. Eerst in later tijd omvat de *humanitas*, zoals die in het bijzonder voorgestaan is door de beroemde filosofenscholen, de *Stoa*, ook de mensen, die aan de periferie van de samenleving staan, de slaven.

Welke soorten van hulpverlening ontmoeten wij in de antieke wereld? In Griekenland kende men geen

²⁾ Uhlhorn: Die Christliche Liebestätigkeit, Kap. I.

zorg van particuliere aard. Wel werden er aalmoezen gegeven, dit achtte men echter een sociaal geheel onbelangrijke handeling en ook zedelijk werd er geen waarde aan toegekend. Verder is er t.a.v. maatschappelijk zwakken uitsluitend sprake van staatszorg, die overwegend het karakter draagt van wat wij thans aanduiden als sociale politiek. Men werd van overheidswege akkergrond toegewezen. Van de gratis korenuittelingen, later genoemd *frumentaties*, profiteerde echter ieder burger. Het onderwijs werd aan allen op staatskosten verstrekt. De ziekenzorg hield sinds de vierde eeuw voor Christus o.a. in de aanstelling van stedelijke artsen, die ieder, die op hen een beroep deed, kosteloos behandelden. Voor weduwen en wezen waren wettelijke regelingen, waarbij men ook vooral hun bezit trachtte te beschermen; er was geen bijzondere zorg voor ouden van dagen.

In Rome hield de staatszorg eveneens landtoewijzing en *frumentaties* in. In de tijd van het keizerrijk ontstonden er ook uitkeringen van geld. De scholen waren in Rome particulier. Eerst in later tijd treft men er stedelijke artsen aan.

Van een zorg voor of bescherming van het kind in de zin zoals wij die kennen was in Griekenland en Rome geen sprake. Men moge al bijzondere zorg aan de dag gelegd hebben voor de kinderen van gevallen strijders en ook van staatswege wezen en vondelingen in inrichtingen opgenomen hebben (deze kinderen waren overigens meestentijds bestemd voor de krijgsmacht), over het algemeen werd aan kinderen weinig waarde toegekend. Wanneer zij gebrekkig waren, werden zij vaak bij de geboorte gedood, ook werden zij dikwijls te vondeling gelegd, in welk geval zij stierven of voor de ontucht of voor het bestaan van gladiator of slaaf grootgebracht werden. Wanneer de ouders in schulden zaten verkochten zij niet zelden hun kinderen, ook dan wachtte hen meestal een slavenlot of erger.

In de Griekse wereld, waarin — afgezien van de slaven, die een afgesloten kaste vormden, die zoals wij zagen, aanvankelijk niet profiteerde van de mildheid die de *philanthropia* aan de samenleving schonk — weinig maatschappelijke verschillen waren, heeft de eerder beschreven zienswijze met de daarmee samen-

hangende hulpverlening goed gefunctioneerd. Voor de maatschappij van het Romeinse wereldrijk in zijn vervaltijd, met zijn enorme sociale tegenstellingen was deze niet berekend. Het valt dan ook niet te verwonderen, dat deze opvattingen geleidelijk verloren gaan en dat in later tijd, vanuit een nieuwe ideologie gezocht wordt naar oplossingen die beter beantwoorden aan de dan ontstane maatschappelijke constellatie.

Wanneer wij mede op grond van de vermelde gegevens nog even samenvatten volgens de lijn op pagina 8 en 9 aangegeven, dan zien wij dat de motieven tot hulp in onze eerste periode zijn: de philanthropia en de humanitas, ethische gevoelens, zonder direct godsdienstige achtergrond. Het doel was incidenteel het bestrijden van de maatschappelijke nood, ook wel het voorkomen daarvan, in later tijden is daarvan niet veel meer aanwezig en speelden ook politieke motieven dikwijls een rol. Eveneens het particulier weldoen is te zien als expressie van de vermelde humanitaire gevoelens. De hulpverlening omvat een zeer uitgestrekt terrein, een gebied veel omvangrijker dan wat wij tegenwoordig onder maatschappelijk werk verstaan. Ook de medische zorg, benevens culturele bemoeiingen vallen eronder. De belangrijkste organisator van deze sociale hulp is de overheid, welks dienaren de uitvoerders zijn. Afgezien van de wettelijke maatregelen, het onderwijs en de medische zorg, is de hulp van economische en materiële aard. Van methoden van hulpverlening kunnen wij in deze periode nog niet spreken.

Uit de tijd der eerste liefde

Dan zal de Koning zeggen: ... Ik ben hongerig geweest, en gij hebt Mij te eten gegeven; Ik ben dorstig geweest en gij hebt Mij te drinken gegeven; Ik was een vreemdeling en gij hebt Mij geherbergd; Ik was naakt en gij hebt Mij gekleed; Ik ben krank geweest en gij hebt Mij bezocht; Ik was in de gevangenis en gij zijt tot Mij gekomen. ... Voorzoveel gij dit een van deze Mijne minste broeders gedaan hebt, zo hebt gij dat Mij gedaan.

Math. 25 : 35, 36, 40.

En allen, die geloofden, waren bijeen en hadden alle ding

gemeen. En de apostelen gaven met grote kracht getuigenis van de opstanding des Heren Jezus; en daar was grote genade onder hen allen. Want daar was ook niemand onder hen, die gebrek had; want zovelen als er bezitters waren van landen en huizen, die verkochten zij, en brachten de prijs der verkochte goederen en legden die aan de voeten der apostelen; en aan een iegelijk werd uitgedeeld naar dat elk van node had.

Hand. 2 : 44, 4 : 34, 35

En toen in die dagen de discipelen talrijker werden, ontstond er gemor bij de Grieks sprekenden tegen de Hebreëën, omdat hunne weduwen bij de dagelijkse ondersteuning verwaarloosd werden. En de twaalven riepen de menigte der discipelen bijeen en zeiden: Het bevredigt niet, dat wij met veronachtzaming van het woord Gods de tafelen bedienen. Ziet dan uit, broeders, naar zeven mannen onder u, die goed bekend staan, vol van Geest en wijsheid, opdat wij hen voor deze taak aanstellen.

Hand. 6 : 1-3

De Nieuw Testamentische fragmenten brengen ons in een totaal andere gedachtenwereld. Wel is er enige verwantschap. Wanneer wij ons realiseren dat de leer van de Stoa, van de broederschap der mensen onder het vaderschap Gods, geleidelijk de nationale grenzen en het klasseonderscheid (slaven) doet vervagen en wij zien dat op het geboortefeest der Christelijke kerk, het vuur van de zoëven ontvangen Christusgeest de verschillende nationaliteiten elkander doet verstaan, en het privaatbezit doorbroken wordt, wordt het ons duidelijk dat in bepaald opzicht de distantie misschien toch niet zo groot is als men gewoonlijk aanneemt. Maar wel is er een oneindig verschil in klimaat. In de antieke wereld is het eerder een bedachtzaam volgen van de leiding van de rede, hier in dit aanvangsuur der kerk is het alles spontaneiteit, en een tot de grenzen van het menselijk vermogen uitbreken van gevoel; men herkent in zijn vervoering mensen van de verste grenzen en de hoogoplaaiende liefde voor de Meester, die onderging en toch leeft, doet de betekenis van het aards bezit en de scheidingen die dit bezit brengt, algeheel bijkomstig achten. En zo is in deze kleine kring het probleem van de nood ook naar zijn maatschappelijke kant voor een korte spanne tijds verdwenen. Maar lang heeft deze toestand, die men wel eens als communisme aangeduid heeft, niet geduurd.

Overigens had deze met wat wij onder communisme verstaan ook niet zoveel te maken, vooral omdat elk organisatorisch principe ontbrak. En als de organisatie komt, wij zien dit beschreven in Handelingen 6, is er van enigerlei vorm van communisme geen sprake. De z.g. „zevenmannen” die dan gekozen worden, w.s. de voorlopers van de latere diakenen, krijgen tot taak de liefdegaven die binnenkomen bij de gemeenschappelijke maaltijden, te distribueren onder de gemeentelieden die in stoffelijke nood verkeren. Aanvankelijk kan men nog niet van een afgegrensd ambt, zoals men dat thans in onze Protestantse kerken vindt, spreken; onder de zevenmannen zijn er die ook met de inzet van hun volle persoonlijkheid doorgaan met prediken. De grenzen zijn trouwens in de eerste eeuwen tamelijk vloeiend gebleven. In de Paulinische brieven zien wij dat naast de *diakenen* (Fil. 1 : 1, 1 Tim. 3) ook vrouwen werkzaam zijn, reeds worden daar genoemd de *weduwen* (1 Tim. 5 : 9) en de *diakones* (Rom. 16 : 1, 2). Een uitgewerkte organisatorische onderscheiding tussen prediken, leiding geven en barmhartigheid uitoefenen van allen die er in enigerlei functie arbeiden is er dan nog niet. Uit na-apostolische gegevens weten wij dat b.v. de weduwen ook hulpdiensten bij de samenkomsten der gemeente verrichtten, terwijl zij, evenals de diakonessen, zich bezig hielden met het doopondericht aan vrouwen en meisjes. Zij waren echter ook de medestandsters van de diakenen, die, onder leiding van de bisschop, het barmhartigheidswerk uitoefenden. Leidraad voor de taken van barmhartigheid of caritas³⁾ waren o.m. de terreinen, later aangeduid als de „zeven werken van barmhartigheid”, aangegeven in dat grootse tafereel over het laatste oordeel, dat Christus ons geeft in het slot van Matth. 25, en wel in het bijzonder de woorden van vs 35 en 36, waar gesproken wordt van: het spijzigen van hongerigen, het laven van dorstigen, het kleden van naakten, het bezoeken van zieken en gevangenen en het herbergen van vreemdelingen. De traditie heeft daaraan als zevende werk toegevoegd het begraven van doden, een deugd die zowel in de Griekse moraal als ook in de Joodse wereld (Deut. 21 : 23, Tobias 1 : 20-

³⁾ De term caritas is meer in R.K. kringen, barmhartigheid in de Protestantse wereld gebruikelijk. Wij gebruiken beide.

22, 2 : 1-8, 12 : 13) van oudsher in aanzien stond. Ook de andere caritasdeugden vonden trouwens hun voorspel in het O.T.

Al deze werken van barmhartigheid werden met intensiteit beoefend in de kleine gemeenschap van de kerk van de eerste eeuwen, die a.h.w. het karakter van een grote familie droeg. Vermeld moge worden dat deze caritas-beoefening allerlei waardevolle elementen had, die ook thans nog tot de grondprincipes van het maatschappelijk werk behoren. Valide werklozen werden aan werk geholpen, er was een grote mate van aandacht voor iedere hulpbehoevende afzonderlijk, de caritas ging gepaard met een gezonde paedagogische zin.

Geleidelijk echter verandert deze zorg van karakter zowel door de ontzaggelijke uitbreiding die de kerk vooral sinds de vierde eeuw ondergaat en ook als gevolg van veranderde inzichten t.a.v. de vormen van het weldoen. Wanneer het Christendom, na enige eeuwen martelaarskerk geweest te zijn, wordt tot heersende kerk, ja zelfs tot staatskerk (C o n s t a n t i j n d e G r o t e en zijn opvolgers) ontstaat er een massale toetreding, die onafzienbare gevolgen heeft voor de leer en het leven der kerk. Op het terrein dat ons interesseert zien wij dat de noden massaler worden en ook de wijze waarop de noden tegemoetgetreden worden. Het „individualiseren” dat de kerk in de aanvang gekend had gaat langzamerhand grotendeels verloren, en wordt geleidelijk vervangen door het uitreiken van aalmoezen. Waar er een grote nadruk gelegd werd op de winsten die het geven van aalmoezen afwierp voor het eeuwig heil van de gever, was het gevaar niet denkbeeldig dat de hulpbehoevende uit het oog verloren en de gever alle aandacht geschonken werd. Deze ontwikkelingsgang, die reeds in deze periode ingezet werd, vond vooral zijn hoogtepunt in de latere Middeleeuwen.

Uit het massaler worden van de noden is ook te verklaren de ontwikkeling van de inrichtingen, die in staat waren op groter schaal het hoofd te bieden aan deze noden. Beroemd is het hospitaal, dat in 370 door Bisschop B a s i l i u s d e G r o t e te Caesarea gesticht wordt en waar allerlei categorieën van hulpbehoevenden verpleegd worden. In al deze hulpverlening is de bisschop met zijn medewerkers actief,

langzamerhand echter wordt een belangrijk stuk van hun caritastaak overgenomen door de kloosterorden. In de eerste eeuwen van hun bestaan hebben de kloosters, die dan nog weinig georganiseerd zijn, echter slechts incidentele sociale betekenissen.

Als gevolg van de ontwikkeling van de ascese zien wij het ambt van weduwe verdwijnen en later gaat ook, het eerst in de Westerse kerk (plm. 5de eeuw) daarna in de Oosterse kerk, het diakonessenambt te gronde. De caritas beoefenende vrouwen vindt men in later tijd terug in de kloosterorden.

Ons aan het slot van deze zeer summere schetsen nog even bezinnend op enkele fundamentele gezichtspunten, zien wij dat wij hier te maken hebben met een hulpverlening, die onmiddellijk ontspruit aan het godsdienstig beleven. Het motief tot hulpverlening, de barmhartigheid, of caritas is geheel godsdienstig bepaald. Daarbij wordt de hulpverlening ervaren als een vanzelfsprekend onderdeel, behorend bij de gehele omzetting van het leven, die Christus schenkt. Zoals de caritatieve daden van Christus, die komt om de mens een totale verlossing uit nood deelachtig te doen worden, teken zijn van Gods liefde, die in deze enkele liefdedaaden tot de mens in nood komt (Luk. 4 : 17-22) en ook teken van het Godsrijk, waarin geen nood meer zal zijn (Joh. 6 : 1-13, 54-58), dus actuele en eschatologische betekenissen hebben, zo heeft ook de hulpverlening aan hen die in enigerlei nood verkeren, te zijn teken van Gods liefde in zijn incidentele en totale betekenis (Matth. 9 : 35). ⁴⁾

Het is ongetwijfeld waardevol op dit ogenblik in een kleine uitweiding een vergelijking te maken tussen de hulpverleningsbeginselen van de antieke wereld en die door Christus zijn gebracht. Wij zagen reeds dat de philanthropia gericht is op de gelijke. Daarentegen richt de caritas zich op de arme, echter moet opgemerkt worden dat in de Christelijke visie in feite ieder arm is en dat uit dit inzicht de solidariteit met de stoffelijk arme behoort voort te vloeien. Het deel hebben aan de philanthropia heeft rechtsgrond, zij richt zich bovendien bij voorkeur tot een waardige. Op de Goddelijke barmhartig-

⁴⁾ Het is wel duidelijk dat het gebruik van de uitdrukking caritas of barmhartigheid alleen voor hulpverlening aan behoeftigen, een versmalling en verschralling van de oorspronkelijke betekenis inhoudt. Wij hebben ons echter aan het onjuist geworden spraakgebruik in dezen gehouden.

heid kan men geen aanspraak maken, deze komt als onverdiende genade en hoewel deze een uniek karakter draagt zien wij dat er, al is hiervoor Bijbels gezien geen aanleiding, toch dikwijls iets van dit van boven naar beneden ook in de tussenmenselijke verhoudingen van de barmhartigheidsbeoefenaren terecht gekomen is. ⁵⁾ In de zuiver Christelijke barmhartigheidsgedachte speelt de waardigheid en deugd geen rol, integendeel, Christus richt zich zeer speciaal tot de outcasts, tot de mensen die evident niet deugdzaam zijn.

De philanthropia mist voorts elke religieuze fundering, de caritas vloeit rechtstreeks uit God voort.

Verder zien wij dat in de philanthropia de gedachte van de wederkerigheid een grote rol speelt, terwijl Jezus Christus het weldoen om niet predikt en het laakt als iemand geeft aan hem, van wie hij later iets weder kan verwachten (Luk. 6 : 32-34, Luk. 14 : 12-14).

Ook moge vermeld worden dat in de Griekse gedachtenwereld de rijke de gunsteling der goden is omdat hij meerdere offers kan brengen; armoede daarentegen — en dit is ook de Romeinse opvatting — is teken van de ongunst der goden en leidt onherroepelijk tot zedelijke ontaarding en minderwaardigheid. Ook in de Joodse gedachtenwereld wordt wel verband gelegd tussen welvaart en goedgunstigheid van God. Echter is toch ook bij de Joden en nog meer bij Jezus Christus, die de rijke nauwelijks, slechts door het oog van een naald, de hemel binnen ziet gaan, de arme een gunsteling van God, die onder Zijn speciale bescherming staat, en aan wie bijzondere zorg geschonken moet worden.

Op grond van deze gegevens zouden wij de antieke weldadigheid als horizontaal, de Christelijke caritas als verticaal-horizontaal kunnen karakteriseren. Ook heeft de philanthropia een meer intellectualistisch-rationalistische inslag, terwijl de caritas eerder in onmiddellijkheid op gevoel en hart betrokken is. Overigens zal er reeds in de eerste eeuwen een wederkerige beïnvloeding zijn geweest van de antieke en Christelijke gedachtenwereld. Men denke b.v. aan een figuur als de Stoïcijn Epictetus.

De hulpverlening vanuit de caritas is dus eerder instantie expressie van deze godsdienstige gevoelens, de bestrijding of voorkoming van de maatschappelijke nood komt niet in zicht en kon uiteraard niet in zicht komen, daar de kring waarin deze gezichtspunten opkwamen een godsdienstig verbonden kring was (bovendien aanvankelijk van zeer geringe omvang) en geen maatschappelijk of politiek verbonden groepering. Daarenboven wordt het aards bestaan als zo kortstondig en zo betrekkelijk gezien, en aanvankelijk

⁵⁾ Zie voor de Bijbelse interpretatie van de termen barmhartigheid enz. Hfst. VI pag. 218.

de spoedige komst van het Godsrijk zo centraal gesteld (terwijl later de zaligheid der ziel als het alles-overheersend belangrijke wordt gezien), dat ook hierom vanuit deze kring een werkelijk gericht zijn op maatschappelijke vragen niet kon verwacht worden. Ten hoogste kan er naast dit uitdrukking geven aan de caritas, sprake zijn van een leniging van incidentele nood als doel van deze hulpverlening.

Over de terreinen van hulpverlening geeft o.m. Matth. 25 : 35 en 36 ons een inzicht; met de gegevens die daar verstrekt worden en die, naast de godsdienstige nog een belangrijke sociologische waarde hebben, zouden wij ze met termen van onze tijd kunnen aanduiden als: armenverzorging, ziekenverzorging, reclassering. Voor het begraven van doden en het onderbrengen van vreemdelingen ontbreken ons speciale eigentijdse termen, een typisch symptoom van het feit, dat deze caritasdeugden van vroeger als zodanig bijna geen plaats meer hebben. Een uitloper van het herbergen zou men nog kunnen zien in de hulp aan reizenden en in zwervers- en daklozenzorg, het overige van deze taak is overgenomen door het hotelwezen. Wij zien uit dit simpele gegeven dus reeds dat de terreinen van hulpverlening steeds verschuiven samenhangend met de verandering in maatschappelijke structuur; wat in bepaalde tijden als bijstand aan hulpbehoevenden gezien wordt, wordt later geleidelijk in het economisch leven opgenomen. Ook zien wij dat er gebieden van hulpverlening op geheel andere wijze „emanciperen”, zodat deze momenteel niet meer onder het maatschappelijk hulpbetoon of maatschappelijk werk gerekend kunnen worden, dus niet meer die samenhang met elkander vertonen die er ook blijkens de eerder genoemde opsomming vroeger was en die men in de overige gebieden van „maatschappelijk werk” nog kent. De ziekenzorg in de breedste zin des woords heeft sinds de negentiende eeuw, als gevolg van de ontwikkeling van de natuurwetenschappen, een enorme vlucht gekregen, is tot een zo eigen terrein en techniek gegroeid, dat jarenlang dank zij zijn wetenschappelijke basis het overige hulpverleningswerk ver overschaduwde, dat het niet zeer juist zou zijn deze nog met de andere terreinen van zorg onder één naam samen te vatten. De vraagstellingen die zich hier voordoen

zijn echter van zo verstrekkend karakter, dat zij geheel buiten datgene vallen wat wij op dit moment in verband met de terreinverschuiving moesten opmerken.

De organisator van de caritatarbeid was de kerk, de uitvoerenden waren de kerkelijke functionarissen, die naast de prediking ook een deel van hun tijd aan allerlei hulpverlening wijdden en de kerkelijke medewerkers, die deels als vrijwilliger arbeidden, deels deze arbeid als hun levenstaak zagen (vooral de vrouwelijke medewerkers). In de hulpverlening is het godsdienstige en het maatschappelijke nog geheel ongescheiden; is er in de aanvang een nauw verband tussen de godsdienstige, de morele en de materiële bijstand, in later tijden gaat het paedagogisch element, dat in de situatie van die tijd in dit enge verband lag, goeddeels verloren en beperkt men zich grotendeels tot godsdienstige bijstand en materiële hulp (aalmoezen). Over de wijze waarop, moge opgemerkt worden dat, hoewel dus aanvankelijk de hulpverlening goede paedagogische karaktertrekken heeft, die thans nog de grondslag zijn van onze moderne methoden, later bij het massaal worden van de problemen dit alles geheel verloren gaat.

Dichters der caritas — maatschappelijke ontoereikendheid.

Toen Sint-Franciscus zich eens in de winter met broeder Leone op weg bevond van Perugia naar Santa Maria degli Angeli en de zeer felle koude hem hevig kwelde, riep hij broeder Leone, die wat vooruitliep en sprak aldus: „O Broeder Leone, al geven de Minderbroeders in alle landen een machtig voorbeeld van heiligheid in de goede richting, schrijf niettemin en teken vlijtig aan, dat niet hierin de volmaakte vreugde ligt”. En onder het voortgaan riep Sint-Franciscus hem voor de tweede maal: „O Broeder Leone, al schenkt de Minderbroeder het licht aan blinden, al maakt hij ongelukkigen weer recht van leden, al verjaagt hij boze geesten, al maakt hij dat doven weer kunnen horen, kreupelen weer kunnen gaan, stommen weer kunnen spreken, en wat nog meer betekent, al wekt hij de dode na vier dagen op, schrijf dat niet hierin de volmaakte vreugde ligt”...

En toen dit spreken wel over een afstand van twee mijlen had geduurd, vroeg Broeder Leone hem zeer verwonderd aldus: „Vader, ik vraag u in naam van God, dat gij mij zegt, waarin

de volmaakte vreugde bestaat." En Sint-Franciscus antwoordde hem als volgt: „Wanneer wij bij Santa Maria degli Angeli zullen komen, aldus doorweekt van regen en verstijfd van kou en met slijk besmeurd en uitgeput van honger, en wij zullen aan de poort van het klooster kloppen en de portier zal boos aankomen en zeggen: „Wie zijt gij?" en wij zullen antwoorden: „Wij zijn twee van uw broeders", en hij zal zeggen: „Dat is niet waar, integendeel ge zijt twee deugnieten die de mensen bedriegt en de aalmoezen van de armen steelt; gaat heen"; en hij zal niet opendoen en ons buiten laten staan in de sneeuw en in de regen, koud en hongerig, tot aan de nacht; dan, wanneer wij zoveel smaad en zoveel hardvochtigheid en zoveel verstoting geduldig zullen verdragen zonder boos te worden en zonder over hem te murmureren, en wanneer wij vol ootmoed en liefde zullen denken, dat die portier ons inderdaad kent, en dat God hem aldus tegenover ons doet spreken, — o Broeder Leone, schrijf dat hierin de volmaakte vreugde ligt . . .

Legenden van Sint-Franciscus,
uit het Italiaans
I Fioretti di San Fransesco,
vert. Dr Catharina Ypes,
Amsterdam, 1949.

Het beeld uit het leven van *F r a n c i s c u s* is, ondanks het feit dat het ons een te geringe indruk kan geven van wat de Middeleeuwen aan caritasarbeid geschonken hebben (zoals de persoon van Franciscus ver boven de maat van de doorsnee Middeleeuwse gelovige en caritasbeoefenaar ligt), toch uiterst typerend. Want het zet de lijn voort van de caritasbeoefening als een der middelen — niet het belangrijkste — tot religieuze expressie, terwijl aan enige bestrijding van maatschappelijke nood nog niet gedacht wordt.

Wanneer wij het Middeleeuwse werk onder deze aspecten zien, kunnen wij enerzijds grote bewondering hebben voor de ontzaglijk rijke ontplooiing van allerlei werken van hulpverlening, maar kunnen wij anderzijds het uiteindelijke falen van deze periode ook beter verstaan.

Het is ons uiteraard slechts mogelijk een zeer beknopte schets te geven van deze ontplooiing en slechts een greep te doen uit het vele belangrijke dat er van deze tijd te vermelden valt.

Zoals reeds aangegeven werd, worden de kloosters langzamerhand belangrijke centra van weldadigheid, ook vooral dank zij de regels van *B e n e d i c t u s*

v a n N u r s i a (480—543), die aan de caritasbeoefening grote waarde hechtte en er allerlei voorschriften voor gaf, die een onmiddellijk uitvloeisel zijn van de eerder genoemde zeven werken van barmhartigheid. Mede als gevolg hiervan ontstaat er geleidelijk bij elk klooster een *gasthuis* of hospitaal (*hospitale pauperum*) waar zieken en invaliden, reizigers en zwervers opgenomen worden en waar aan armen voedsel en kleding verstrekt wordt.

De leniging van de nood blijft dus nog steeds de taak en het recht van de kerk. Toch zien wij dat, als gevolg van de telkens optredende vervalperioden in kerk en kloosterwezen, ook de overheid al zeer vroeg belangstelling krijgt voor de weldadigheid. Wij denken hier aan de pogingen van de grote organisator *K a r e l d e G r o t e*, voorschriften te geven voor het armwezen, aan zijn intensieve bemoeiingen met deze materie. Deze maatregelen waren, wanneer men dat zo eens uitdrukken mag, eigenlijk hun tijd te ver vooruit; zij hielden dan ook niet stand, gingen na zijn dood al spoedig te niet.

Een belangrijk verschijnsel uit de tijd der Kruistochten zijn de *Geestelijke Ridderorden*. Zij ontstaan in Palestina waar de Kruisridders het als hun taak zien aan de pelgrims die naar het Heilige Graf komen hulp en bijstand te geven. Deze bijstand is tweezijdig, er worden hospitalen ingericht voor de zieken en anderszins hulpbehoevenden en tevens worden de pelgrims met het zwaard beschermd tegen de ongelovigen. De belangrijkste orde is die der *Johanniters* of *Hospitaalridders* (die Johannes de Doper als stichter en schutspatroon beschouwden) welke omstreeks 1099 ontstond en, voor zover bekend, sinds 1137 militaire activiteiten ontwikkelde. Deze orde bezat in Jeruzalem een groot hospitaal waar, naar verluidt, wel 2000 zieken gelijktijdig opname vonden. Echter bleef, evenals bij de andere Geestelijke Ridderorden, het stichten van hospitalen niet beperkt tot het Heilige Land, maar vinden wij deze instellingen, waaraan ook vrouwen een werkzaam aandeel namen, verspreid over tal van Europese landen. Na het verlies van Jeruzalem ging echter de militaire activiteit domineren over het verplegend werk, dat langzamerhand op de achtergrond geraakte. Dat het niet geheel verdween, bewijst onder meer het

jarenlang beroemd gebleven hospitaal te la Valetta op het eiland Malta, dat in later tijd de hoofdzetel van de orde was. Van deze orde, die in de tijd van de Napoleontische oorlogen nagenoeg teniet was gegaan, en na enige tijd weer nieuw leven ingeblazen werd, bestaat thans nog een Protestantse voortzetting onder de oude naam en een Rooms Katholieke tak onder de naam: Souvereine Orde van Malta. Het verplegingswerk van deze orden is van zeer geringe omvang.

Verwant aan de Geestelijke Ridderorden zijn de *Burgerlijke Hospitaalorden*, die een exponent waren van de behoefte aan liefdadigheidsbeoefening van de in opkomst zijnde burger en tegemoet kwamen aan de vraag van de groeiende Middeleeuwse stad. De aanvankelijk zeer populaire *Orde van de Heilige Antonius*, die in het bijzonder zieken verpleegde aangestoken door het z.g. Antonisvuur, wordt later overvleugeld door de *Heilige Geest Orde*. Deze orde, die de derde Persoon in de Goddelijke Triniteit, als schenker van alle goede gaven en ontsteker van het vuur der naastenliefde, als schutspatroon beschouwde, werd gesticht door *Guido van Montpellier* in genoemde stad tussen 1170 en 1180, maar verlegde op verzoek van *Paus Innocentius III* na enkele jaren zijn hoofdzetel naar Rome. Vooral in Frankrijk en Italië werd deze orde zeer geliefd en verkreeg ze verscheidene hospitalen. Na de Reformatie is er echter een sterke achteruitgang; wanneer de orde in 1854 opgeheven wordt is er nog slechts een hospitaal te Rome. Overigens ontmoet men naast de bij deze orde aangesloten hospitalen ook in de Noordelijke landen verschillende inrichtingen van die naam die tot de orde in generlei verband staan. De term *Heilige Geestmeester* wordt een gangbare aanduiding voor het hoofd van een hospitaal maar ook voor de beheerder van een stichting, die in het bezit van fondsen, uitdelingen doet aan de armen.

Wij zagen reeds dat in deze korte schets de naam van *S. Franciscus* (1182—1226) en zijn volgelingen, sedert 1210 georganiseerd in de orde der *Minderbroeders*, niet kan ontbreken. Zowel omdat zijn persoon ons een illustratie geeft van de Middeleeuwse caritas in zijn verhevenste uiting, als om de maatschappelijke ontoereikendheid van deze levenshouding.

Wanneer men, zoals Franciscus dit deed, als de essentie van het evangelie ziet het verkiezen van de armoede als bruid — en deze keus zegt ons meer van het sociale gelaat van de maatschappij van die tijd en van de toenmalige situatie van geestelijke en wereldlijke machthebbers dan van het wezen van het evangelie — zal men nimmer in staat zijn om enigerlei bestrijding van maatschappelijke kwalen ter hand te nemen. Niets was echter de Middeleeuwer meer vreemd dan dat. Immers dit leven was slechts voorspel, en de rijke, die nu in overdadigheid leefde, zou straks zich krommen in het vuur der hel, terwijl de bedelaar die voor zijn poort in ontberingen terneer lag, zich dan mocht verheugen in een zalige overvloed, gekoesterd als hij werd door de grote vader Abraham. (Heel wat sociale onlust, ondanks het sterk hiërarchisch besef bij de Middeleeuwer toch wel aanwezig, kon met deze blik op het hiernamaals afgereageerd worden). Franciscus' dichterlijke bijdrage — het is niet de laatste maal dat poëzie en caritas op zulk een intieme voet met elkaar leven — is een manifestatie van zulk een hevige Godsliefde en naastenliefde, die zich vooral tegenover de armen en misdeelden het stralendst openbaart, dat zij van grote stimulerende kracht is voor alle caritasbeoefenaren, terwijl zijn opnieuw beleven van het: „Gij hebt het om niet ontvangen, geeft het om niet” (Matth. 10 : 8b), de motieven terugbrengt tot de bijbelse bronnen.

Wanneer wij ons nog een oogenblik bezighouden met het hospitaal of gasthuis, is het noodzakelijk op te merken dat dit weinig overeenkomst vertoont met ons tegenwoordige ziekenhuis. Het verenigt alle categorieën van hulpbehoevenden in zich, zij het dat deze er voor kortere of langere tijd verblijven. Gewoonlijk vindt men er alleen de arme zieke; de welgestelde zieke was er met een verpleging in eigen huis veel beter af en zelfs de zieke vagebonden beleefden hun verblijf in het gasthuis meestal als een ongeluk. Van hygiënische begrippen was uiteraard nog geen sprake, de zieke had een dak boven zijn hoofd en een bed (dat hij soms met twee of drie anderen deelde), terwijl de aard van zijn voedsel nog wel eens afhankelijk was van de weldadige gevoelens van de begunstigers van het gasthuis. De godsdienstige handeling (o.a. pro-

cessies op de zalen gehouden) werd van grote betekenis geacht voor het herstel van de zieke, verder waren natuurlijk, naar onze maatstaven, de mogelijkheden van de middeleeuwse heel- en geneesmeester niet zeer groot.

De melaatsen werden gewoonlijk in aparte *sieckhuizen*, ook wel in *leprozerieën* opgenomen. De overige zieken van zeer besmettelijke aard vindt men in de *pock-* of in de *pesthuizen*. Tegen het einde van de Middeleeuwen komen ook de z.g. *dolhuizen* op, waarin geesteskranken een verblijf vonden. Al deze inrichtingen waren echter meer in 't leven geroepen om de maatschappij te beschermen tegen de gevaren van deze ziekten dan uit weldadigheidsoverwegingen.

Ziekenverpleging aan huis werd sinds het begin der twaalfde eeuw dikwijls verricht door *Begijnen*, ongehuwde vrouwen die op Begijnhoven gingen samenwonen en een zekere regel aannamen. Zij werkten trouwens, afgezien van allerlei andere broodwoningen, ook wel in de hospitalen.

De belangrijke hulpverlening die de *gildebroeders* en *-zusters* elkander schonken, behoort eigenlijk niet bij onze beschrijving, omdat zij in feite een soort sociale verzekering was, de gildeleden hadden immers regelmatig hun bijdrage gegeven in de gildebus voor het laten lezen van zielemissen en de steun aan de achtergebleven familieleden.

Aan de hand van de eerder opgestelde gezichtspunten (zie pagina 8 en 9) komend tot onze slotopmerkingen over de ontwikkelingen die zich in de achterliggende eeuwen voordeden, wordt ons duidelijk dat er maar zeer weinig wezenlijke veranderingen plaatsgevonden hebben. Het motief tot hulp blijft de *caritas*, het doel is, hoewel deze *caritas* voor een oneindig groter en gecompliceerder geheel stond dan in de aanvang van het Christendom nog steeds, misschien zelfs in grotere mate, het uitdrukking geven aan deze caritatieve gevoelens en het incidenteel lenigen van nood.

Wij dienen echter om de situatie goed te begrijpen het motief nog wel even nader te bezien. Want langzamerhand was de tendenz die wij voor de vorige periode al even aangaven de overhand gaan nemen en

sneed het mes van de *caritas* op zulk een wijze aan twee kanten, dat men door het beoefenen van de weldadigheid delging van schuld en, met verkorting van de pijn van de louteringsperiode, toegang tot de hemelpoort kon krijgen. De overvloedige Middeleeuwse liefdadigheid vindt niet alleen zijn oorzaak in de spoedige bewogenheid van het Middeleeuwse gemoed, waarvan Huizinga ons zo kleurrijk weet te verhalen, maar ook in de grote winsten die deze voor de gever zelf afwierp voor het hiernamaals. En dit was immers het allerbelangrijkste, daarvoor had de Middeleeuwer zelfs oneindig meer over dan de hedendaagse mens voor zijn aardse „zekerheid van de wieg tot het graf”. Zo gezien had de bedelaar zijn functie in dit bestel, want hoe zou de welgestelde, wanneer deze geen gelegenheid had aalmoezen te doen, kwijting van schuld en toegang tot de hemelse heerlijkheid verkrijgen? Wij hebben dus niet het recht van de dragers van deze visie een bestrijding van de maatschappelijke nood te verwachten. Integendeel, het ligt voor de hand dat dergelijke opvattingen, die niet alleen door de vromen ter zelfheiliging aangegrepen werden maar ook door de werkschuwen en bedriegers ter continuering van hun moeiteloos bestaan, het vraagstuk der armoede van ons standpunt uit gezien onmetelijk compliceerden. Echter, de economische ontwikkeling van die tijd verdroeg langzamerhand deze visie niet meer. De scharen bedelaars waren een bedreiging voor de stad, die daarentegen behoefte had aan nijvere handwerkslieden, en een plaag voor het platteland. De nieuwe inzichten, die in een volgende periode zich krachtig doen gelden, zijn zeker maar voor een deel het gevolg van de godsdienstige omkeer, zij zijn ook een beantwoording van de maatschappelijke vraag naar betere oplossingen voor het armoedevraagstuk.

Wanneer wij ons voor ogen stellen welke terreinen de Middeleeuwse liefdadigheid omvatte, zien wij dat het oude schema gehandhaafd blijft, echter in rijke variatie en uitbreiding waar dat nodig geacht werd. Wanneer ook maar enigerlei nood in zicht komt, gaat de Middeleeuwer over tot een voorziening. Zo behoren het aanleggen van wegen en bruggen en het stichten van badhuizen (waar de „cliënten” te bidden hadden voor de ziel van de stichter) tot werken

van weldadigheid. Het is nog steeds de kerk die vooral door middel van zijn orden, welker leden dus de uitvoerders zijn van het caritaswerk, de organisator is van de arbeid. Maar reeds zien wij dat in de tot bloei gerakende steden ook de burger zijn weldadigheid zo zelfstandig mogelijk wenst te beoefenen en ook de overheid een woordje mee begint te spreken. Voor dit laatste was ook wel reden. Want het kerkelijke caritaswerk vertoonde niet zelden een uiterst chaotisch beeld. Het klooster was verplicht te geven, van enige centralisatie en contrôle was, ook wanneer deze mogelijk zou zijn geweest, geen sprake. Zo kwam het geld dikwijls terecht bij hen, die het verkwisten en niet bij de hulpbehoevenden die er op goede wijze profijt van getrokken zouden hebben. Ook was er meermalen sprake van wanbeheer van de gasthuizen en hiervan maakte de overheid, zodra deze de kans zag, dikwijls gebruik om het beheer daarvan geheel of gedeeltelijk aan zich te trekken. De middelen van hulpverlening zijn naast het gasthuisonderdak grotendeels naturaliën en aalmoezen in geld, natuurlijk ontbrak daarbij de godsdienstige bijstand niet. In de wijze waarop zijn er geen nieuwe gezichtspunten; het meest opvallend was in dit verband het massale karakter van deze hulpverlening.

De burger neemt de leiding.

..... Hoe het liefdebeton der gemeenten vorm kreeg, daarvan gewaagt een in 1594 opgestelde beschrijving van de gemeente in Emden... Om dit goddelijk gebod te vervullen, waren er in Emden vier verschillende „ordentlicke und öpentlicke Bedieninge der Armen” ingesteld. De eerste is de diaconie van het gasthuis of het xenodochium. De burgerij had het door de monniken verlaten klooster der Barvoeters in bezit gekregen en ingericht voor het opnemen van oude en invalide mannen en vrouwen, van wezen en ook van doortrekkende armen of van zieke reizigers. Voor elk dezer groepen was er een afzonderlijke afdeling. Het beheer van het geheel lag in handen van zes regenten... Zij werden terzijde gestaan door vier eerbare weduwen en godvrezende vrouwen die toezagen op de bedden, het linnengoed en dergelijke, en eenmaal per jaar in de stad huis aan huis vroegen om linnengoed en andere benodigheden voor het gasthuis en met name voor de wezen.

Het dagelijks beheer berustte bij de huisvader met zijn

echtgenote, onder het toezicht van de regenten en de vier weduwen, welke daartoe driemaal per week in het gasthuis zelf vergaderden.

De tweede diaconie was die van de „huiszittende armen”. De gehele stad was voor de armenzorg in zes „kluften” ingedeeld en voor de „bediening der armen” waren 32 gemeentelieden aangewezen, 8 hoofddiakenen en 24 onderdiakenen. De zaken zijn onder deze diakenen zeer zorgvuldig verdeeld, zodanig, dat aan de hoofddiakenen het opzicht over de gehele armenzorg is toevertrouwd, aan de onderdiakenen het persoonlijk contact met de armen. Zij moeten de armen van hun „kluft” eenmaal per maand bezoeken, zich van hun verzoeken en omstandigheden op de hoogte stellen, hen brengen tot eerbaarheid, het bezoeken van de godsdienstoefeningen en, voor zover mogelijk, ook tot arbeid. Iedere Zaterdag namiddag komen de diakenen in de consistoriekamer van de Grote Kerk bijeen en beraadslagen over de armenzorg, nemen besluiten over te verstrekken ondersteuning, ontvangen de daar ontboden armen, en behandelen klachten. Het voorzitterschap berust bij een der predikanten, die de vergadering met dankgebed sluit. Een boekhouder is belast met het geldelijk beheer, twee door de diakenen met toestemming van de overheid aangestelde armenvoogden zien erop toe dat er niet gebedeld wordt, brengen reizigers, die op doortocht zijn, naar het gasthuis voor onderdak, of naar die hoofddiakenen, die voor dit kwartaal is aangewezen om een „teergeld” uit te reiken.

De burgers zijn gehouden om armen die bij hen aan de deur komen niets te geven, maar dezen voorzover zij in de stad woonachtig zijn, naar de diakenen van hun kluit, voorzover zij vreemdelingen zijn, naar de hoofddiakenen te verwijzen. Arme knapen, die bekwaam zijn voor school of ambacht, worden bij burgers ondergebracht en staan onder het opzicht van de diaken in wiens kluit zij wonen of slapen. Er is een barbier aangesteld om de kwalen der armen „vlijtig te cureren”. Verhuist een arme van de ene kluit naar de andere, dan moet hij een getuigschrift van de diakenen uit de kluit waarbij hij tot nu toe behoorde, overleggen. Zonder een dergelijk getuigschrift ontvangt hij geen ondersteuning.

Een bijzondere diaconie bestond er dan nog voor de schippers. Zij is de voortzetting van de reeds uit de Middeleeuwen stammende aalmoezenkas van het schippersgilde. Haar taak is om, afgezien van de armen in het schippersgilde zelf, zich ook het lot aan te trekken van de schipbreukelingen die in Emden aan land komen of de stad op doortocht aandoen. Behalve de inkomsten die het gilde uit zijn goederen verwierf, werden de middelen vrijwillig bijeengebracht. Bij de jaarlijkse feestmaaltijd ging de bus rond, waar ieder iets in deed. Ook stelden schippers en reders na een welgeslaagde reis wel koren beschikbaar bij wijze van dankoffer. De tarwe was voor het gilde zelf, rogge en

andere granen werden verdeeld in drie delen; een deel voor het gilde, een voor het gasthuis, een voor de huiszittende armen. Op dezelfde wijze werden de giften verdeeld uit de bussen, die in de herbergen hingen.

Tenslotte bestond er een bijzondere diaconie der vreemdelingen, van de om hun geloof verjaagde en in Emden gastvrij opgenomen geloofsgenoten uit den vreemde. Het waren overwegend Engels en Nederlanders, die zich in 1558 verenigden in een „Diakonie der armen vreemdelingen binnen Emden”. Twee aan twee zamelden de twaalf diakenen iedere Maandag de aalmoezen in, welke dan verdeeld werden. Vlijtige, werkzame lieden als zij waren, kwamen de vreemdelingen in de toen op het toppunt van haar bloei staande havenstad spoedig tot welstand en er kon een rijk armenfonds gevormd worden.

G. Uhlhorn, Dr theol. —

Die Christliche Liebestätigkeit
Stuttgart, 1895.

Tussen het dichterlijke fragment uit het leven van Franciscus en de nuchtere, wat droge beschrijving van de inrichting der *diakonie te Embden* ligt een onmetelijke afstand. Het is de afstand tussen de Middeleeuwen en de Nieuwe Tijd; het is echter waarschijnlijk overbodig te zeggen dat de overgang van de ene periode naar de andere veel vloeiender is geweest dan beide beelden zouden suggereren, en dat er in de Middeleeuwen incidenteel (men denke b.v. aan veel orderegels van caritasorden) ook wel nuchter en zake-lijk beleid is geweest en de Franciscaanse vervoering ook in de Nieuwe Tijd niet geheel verloren is gegaan. Maar toch is er het wezensverschil, dat ons allen onder de formules Reformatie, Renaissance, Humanisme bekend is. Daarbij is de strengheid waarmee Luther de bedelarij veroordeelt en zijn opvatting, dat ieder die in staat is te arbeiden ook van Godswege daartoe geroepen is, niet alleen te zien als een nieuwe ethiek van een kerkreformer, maar zeker in niet mindere mate als exponent van een in wording zijnde burgerlijke maatschappij, voor welke de practijk van de ledigheid onbruikbaar en het principe van arbeiden levensbelang was. Wat ons vooral treft is de rationele ordening van deze kerkelijke armenzorg, de doelmatigheid van organisatie. Deze was overigens niet de deugd alleen van het Calvinisme. Al verscheidene jaren voordien treffen wij pogingen en verwerkelijkingen aan van gezichtspunten die voerden tot deze diaconale organisatie,

waarvan ons toevalligerwijze zulk een uitvoerige beschrijving is bewaard gebleven. Wij denken hierbij aan de z.g. *Kastenordnungen* in de Lutherse Reformatie, waarvan die van *Wittenberg* (1522) en van *Leisnig* (1523) wel de oudste zijn. Maar wij denken tevens aan de nieuwe armenregelingen, ongeveer tegelijkertijd, van de magistraten van enkele steden in de Duitse landen en in Vlaanderen. Daarbij interesseert het ons niet zozeer welke wel de eerste geweest is — een strijd die de gemoederen van allerlei geleerden nogal bezig heeft gehouden en nog niet definitief beslist schijnt te zijn — een protestantse of een Rooms Katholieke magistraat. Wel is het duidelijk dat deze rationele ordening onlosmakelijk samenhangt met de nieuwe tijd die in het godsdienstige vooral in de Reformatie en hier en daar ook in de Contra-Reformatie uitdrukking vond.

Wanneer wij spreken over Vlaanderen, gaan onze gedachten natuurlijk naar de armenregelingen van *Yperen* en *Brugge*. Al moge het juist zijn dat de beroemde Humanist *Vives* (1492—1540) niet de auteur is geweest van eerstgenoemde armenregeling, die in 1525 tot stand kwam — ook hierover is een uitgebreide discussie gaande geweest —, zijn bekende geschrift „*De subventione pauperum*” (1526) is toch wel te zien als een soort samenvatting van wat er in de vooruitstrevende kringen van humanisten van zijn tijd leefde aan opvattingen over het zo nijpende vraagstuk van armoede en bedelarij. Daarbij ontmoeten wij bij hem, evenals bij de Lutherse regelingen en de onder invloed van de ook enige tijd in Embden werkzaam geweest zijnde *Johannes à Lasco* (1499—1560) ontstane Calvinistische diaconale organisaties, de opvatting van de wenselijkheid van centralisatie van organisatie, in het bijzonder van inkomsten, en differentiatie in de behandeling van hulpbehoevenden. De gedachte van verschaffing van arbeid, ja van arbeidsdwang, gepaard met een bedelverbod, doet overal opgeld; over 't algemeen neemt het paedagogisch element in deze regelingen een grote plaats in. Een belangrijk principieel verschil was echter dat *Vives*, op grond van het feit dat naar zijn mening de kerk gefaald had in de armenzorg, aan de stedelijke overheid de taak toewees de verantwoordelijkheid hiervoor op zich te nemen — hetgeen in het z.g. *Yperse stelsel* dan ook geschiedde

—, terwijl Luther een armenzorg onder leiding van overheid en kerk (uiteraard op lokaal niveau) en de Calvinisten een geheel kerkelijke armenzorg voorstonden. In ons vaderland heeft zowel het Yperse stelsel, dat in 1531 door Karel V bij plakkaat aan Holland en Friesland was voorgeschreven, geleidelijk doorgewerkt, als de door à Lasco uitgewerkte Calvinistische opvatting invloed gehad, hetgeen leidde tot bepaalde vormen van samenwerking in sommige plaatsen en een aanhoudende strijd in andere. In *Amsterdam* verzorgde de diaconie alleen de armen van eigen kerk, in *Groningen* was aan haar alle armenzorg opgedragen en ontving zij voortdurend subsidies van de magistraat, in andere steden, b.v. *Leiden* en *Delft* en in de Provincie *Zeeland* treffen wij gemengde colleges aan van diakenen en z.g. huiszittenmeesters, armverzorgers van overheidswege.

De nieuwe regelingen hebben daar het best gewerkt waar de economische omstandigheden niet al te moeilijk waren; van de verwezenlijking van de Lutherse regelingen kwam niet veel terecht; er was trouwens helaas sinds de Reformatie, nu de stimulans gelegen in de leer van de verdienstelijkheid der goede werken wegviel, zeer grote achteruitgang in inkomsten (blijkbaar was de mens wanneer er wat te verdienen viel, in het bijzonder wanneer dat de hemelse zaligheid was, er sneller bij, dan wanneer er wat uit te geven viel, al was dat ook tot lof en dank van de Allerhoogste). Afgezien daarvan had het Calvinistisch diaconaat, daar dit als een zelfstandig kerkelijk ambt gezien werd, een veel grotere mogelijkheid van ontplooiing dan de Lutherse armenzorg. De Republiek der Zeven Provinciën ging, toen daar de economische opleving inzette, een tamelijk gunstig beeld vertonen van bestrijding van bedelarij en armenzorg. Bekend is de ook bij Uhlhorn aangehaalde uitspraak van de Duitse reiziger die, in de 17e eeuw Amsterdam bezoekend, opmerkte dat wanneer men door goede werken de hemel kon verdienen de Hollanders geen genadige God meer nodig hadden en die zich waande op de straten van het oude Jeruzalem, omdat hij geen enkele bedelaar ontmoette. Het verschijnsel, dat tot deze verrukking aanleiding gaf had trouwens ook nog een andere oorzaak, nl. de totstandkoming van het *Rasphuis* voor

mannen in 1595 en het *Spinhuis* voor vrouwen een jaar later. Ook hier zien wij weer een doorwerking van ideeën die in de kringen der humanisten heersten. De grote *E r a s m u s* zelf, die overigens maar zeer ten dele belangstelling voor maatschappelijke vraagstukken had, en ook zijn vriend *M o r u s*, hadden zich uitgesproken tegen de zeer gevarieerde lijfstraffen van die tijd (ogen uitsteken, duimen, oren of tong afsnijden, geseling, enz.) en vóór het pogen bepaalde misdadigers door arbeidsdwang tot nuttige leden van de maatschappij te maken. Deze gedachte, nader uitgewerkt door de bekende humanistische dichter *C o o r n h e r t* (1522—1590) in zijn „BoevenTucht ofte middelen tot minderingh der schadelijke ledighgangers” (1587) werd door de Amsterdamse magistraat overgenomen en toegepast in voornoemde tucht- en beterhuizen, die niet alleen bestemd waren voor bepaalde misdadigers en bedelaars, maar waar ook losbandige jonge mensen ter heropvoeding gebracht werden. De mannen hielden zich bezig met het raspen van een bepaalde houtsoort, die tot verfstof verwerkt werd, de vrouwen met spinnen. De inrichtingen oogstten zoveel succes, dat zij spoedig over de gehele Republiek en ook daarbuiten navolging vonden.

De ouderloze jeugd van die tijd, benevens een deel van de verwaarloosde kinderen, vond men in de wezenstichten, waarvan de oudsten al in de eerste helft van de 16e eeuw ontstaan (plm. 1526 *Burgerweeshuis te Amsterdam*) en die wij onderscheiden in *burgerweeshuizen* voor de kinderen van de poorters, en *diacónieweeshuizen*, *arme kinderhuizen* of *aalmoezeniershuizen*, waar de kinderen die niet voor het burgerweeshuis in aanmerking kwamen of vanwege de kerk of vanwege de overheid verzorgd werden. Ook kende men de „gezinsverpleging”; heel wat kinderen werden uitbesteed op het platteland. De gegevens hierover geven ons, naast de eerbied voor veel trouw en toewijding van diakenen en armvoogden, helaas in grotere mate een triest beeld van veel kinderleed, vooral ook door de vaak zeer willekeurige wijze waarop met de kinderen omgesprongen werd. En hoewel een inrichtingsverpleging ook verre van ideaal was — de straffen waren er dikwijls uiterst streng en de godsdienstige opvoeding, ook al stellen wij onze maatstaven in dezen

voor een ogenblik terzijde, ontzaglijk overladen —, toch was deze nog verre te verkiezen boven deze wijze van „gezinsverpleging”. De voeding was althans in de meeste inrichtingen uitstekend en ook aan de beroepsopleiding voor jongens — de meisjes werden gewoonlijk tot dienstbode opgeleid — werd veel zorg besteed.

In de zorg voor zieken zien wij in deze tijd geen wezenlijke vernieuwing optreden. Wel is er ook hier weer het streven naar centralisatie van inrichtingen en inkomsten, terwijl in de Protestantse landen de leden van de orden vervangen worden door betaald personeel, hetgeen niet altijd een vooruitgang was. De zorg voor ouden van dagen schenkt ons in de Nederlanden een vriendelijke aanblik, voorzover de oude lieden een plaats konden krijgen in een hofje. De hofjes, ook wel aangeduid als gasthuizen, ontstonden in de late Middeleeuwen en vonden vooral een grote uitbreiding na de Hervorming, in de tijden van welvaart van de Republiek. Merkwaardig en karakteristiek voor de behoefte aan het eigene van de Nederlander is dat men ze alleen vindt in de Nederlanden en enkele door de Nederlandse cultuur beïnvloede streken. Overigens waren ook nog vele ouden van dagen ondergebracht in de minder gemoedelijk en minder vriendelijk aandoende armoezaamheidshuizen.

Naast dit alles, wat voor een belangrijk deel in de landen der Reformatie, deels onder invloed daarvan, tot stand kwam, heeft de Contra-Reformatie ons enkele zeer bijzondere personen gebracht, wier invloed niet alleen in de Rooms Katholieke landen maar ook in de Protestantse van betekenis is geweest. In het bijzonder denken wij daarbij aan *Vincent Depaul* (1581–1660) die zijn strijd voor een godsdienstige herleving van Frankrijk paarde aan een overvloedige caritatieve activiteit.

Bekend is zijn werk onder galeislaven, zijn de z.g. *Confréries de la Charité*, waarin hij vooraanstaande vrouwen als vrijwilligers inschakelde in het werk van zieken- en armenzorg, en vooral zijn *Filles de la Charité*, een congregatie die vrouwen uitzond voor het werk der ziekenverpleging en armenzorg en die ook, mede dank zij zijn medewerkster *Louise le Gras-Marillac*, die de directe leiding van deze vrouwen had, tot grote bloei kwam en velerlei

navolging vond. De zorg voor bedelaars door middel van werkverschaffing, evenals de doelmatige voorschriften die hij aan zijn Filles de la Charité gaf, bewijzen dat ook Vincent de vragen van zijn tijd verstond. In Vincent verenigden zich Franciscaanse en Jezuïtische motieven tot een harmonische samenklank. De waardering die hem van de zijde der Kerk ten deel viel — hij werd in 1737 heilig verklaard en in 1885 benoemd tot schutspatroon van alle werken van christelijke liefdadigheid — is dan ook gebaseerd op deze beide elementen, zowel op zijn felle bestrijding van de „ketterij” (voornamelijk de Jansenistische), als op zijn overvloedige caritaswerken.

Rest ons de samenvatting van deze periode. Wanneer wij de motieven van hulpverlening onderzoeken, zien wij dat de caritas in deze eeuwen nog steeds een zeer belangrijke plaats inneemt. Daarnaast zien wij dat uit de kringen der humanisten een meer maatschappelijk gerichte motivering opkomt, die weliswaar nog niet gedekt wordt door de term humanitas, maar wel als voorloper gezien mag worden van humanitasidealen van een later tijdperk. In het z.g. Yperse stelsel spelen trouwens ook politionele elementen een belangrijke rol. Ook nu nog kan men als het doel van heel wat werk de expressie van de caritas zien, maar daarnaast begint de bestrijding van de maatschappelijke nood een belangrijke plaats in te nemen. Deze bestrijding wordt echter geheel gezien op plaatselijk niveau. Wat de terreinen betreft, deze zijn nog dezelfde als voorheen, alleen zien wij sinds de Reformatie op bescheiden schaal en in een veel grotere mate in een volgende periode, het onderwijs eraan toegevoegd. De Reformatorische opvatting, dat iedere „leek” toegang moest hebben tot de Bijbel, impliceerde in beginsel het volksonderwijs en heeft een onschatbare bijdrage aan de volksontwikkeling geschonken. Organisatoren van de hulpverlening zijn hoofdzakelijk de kerk en de overheid, die in de Republiek een vaak eindeloze strijd met elkander voeren over de prioriteit, dikwijls tot grote schade van de in nood verkerende. Voor de kerk zijn de diakenen, dus vrijwillige krachten, de uitvoerders, daarbij zien wij ook in de Calvinistische Reformatie pogingen het ambt van diacones te herstellen, hetgeen

tenslotte op een mislukking uitloopt. In de inrichtingen had men betaalde krachten, in ons land aangeduid als de binnenvaders en -moeders, de dienstboden en suppoosten. De overheid had in de armmeesters, huiszittenmeesters, Heilige Geestmeesters of aalmoezeniers, functionnarissen die of een deel van hun tijd wijdden aan het werk der armverzorging, of ook wel deze als een volledige taak hadden. Een typerend verschil tussen Rooms-Katholieke en Protestantse hulpverlening is, dat de eerste de Middeleeuwse lijn van de inrichtingszorg voortzet, terwijl in Protestantse streken, mede onder invloed van de diaconale armverzorging, bijstand buiten de inrichting krachtig wordt georganiseerd en een veel groter plaats gaat innemen. De middelen liggen, afgezien van ziekenhulp of godsdienstige bijstand, ook nu voor een belangrijk deel in de economisch-materiële sfeer, het paedagogisch element begint echter een plaats te verkrijgen, in theorie een zeer belangrijke, maar toch ook practisch van enige waarde, vooral daar waar het gelukte het principe van verschaffing van arbeid door te voeren. In de opzet van het geheel komt nu in principe methode, de gedachte van de doelmatigheid begint veld te winnen; in het contact met de hulpbehoevende heeft de nieuwe paedagogische aanpak, die een zekere mate van individualiseren weer in ere brengt, een gunstige uitwerking. Een zekere methode, met name systematische beïnvloeding van het wilsleven van de hulpbehoevende en contrôle op zijn maatschappelijke omstandigheden, is hier dus wel aanwezig. Overigens dienen wij dit alles niet te overschatten; heel wat nieuwe opvattingen bleven in aanloop steken of werden na verloop van tijd, omdat men de geschikte personen niet had, weer voor oudere primitievere handelwijzen verwisseld. Het economisch welzijn van een land of streek speelde hierbij weliswaar niet een beslissende, maar soms toch wel een heel belangrijke rol. Zolang echter de vragen van hulpverlening in menselijke en maatschappelijke nood voor een belangrijk deel gezien werden in de sfeer van het facultatieve, moest de ontwikkeling van de hulpverlening wel achterblijven bij de overige sociaal-economische ontwikkeling. Dit geldt trouwens ook nog voor vandaag.

Nieuwe en oude wegen

De kennis van alles wat het armwezen betreft, is van zoo grooten omvang, dat zij als een afzonderlijke tak van wetenschap beschouwd kan worden, die met ervaring behoort gepaard te gaan.

De arme en nooddriftige heeft ontwijfelbaar aanspraak op de hulp zijner medemenschen; maar zal die hulp gepast en doeltreffend zijn, dan moet zij bestaan in het verschaffen van gelegenheid, waardoor de arme zelve in staat kan geraken om in zijne behoefte te voorzien.

G. Luttenberg — Proeve van Onderzoek
omtrent het Armwezen in ons Vaderland,
Zwolle 1841

„Wenn Unser Eins auf Reisen geht, so kann er was erzählen“, zegt Asmus en ik zeg het hem na, nu ik een begin maak met de beschrijving van een reistochtje over de Veluwe omstreeks 1839. . . . Met een dankbaar hart dacht ik nog lang aan deze reis terug, omdat ik zag hoe eene hoogere Hand zelfs hier onze schreden gericht had, om ons in aanraking te brengen met Hoenderloo, een gehucht ons tevoren zelfs bij naam nog niet bekend en dat mij later dierbaar is geworden als mijne eigene gemeente . . .

Wij zaten eens nabij Beekbergen in gezelschap van eenige hutbewoners over de merkwaardigheden der landstreek te spreken. De een wees op vergezichten, een ander op bronnen en sprengen, totdat een derde ons zeide: „het belangrijkste op de Veluwe is in mijne oogen de nieuwe buurt hier midden in de heide; menschen zonder eenig vermogen hebben zich daar gevestigd en handhaven er hun bestaan op eene wijze, die alle verwachting geeft dat zij het er zullen houden“. Wij verlangden zeer dit nieuwe dorp in oogenschouw te nemen . . .

Wij besloten dus derwaarts te gaan. Een gids begeleidde ons van Beekbergen in de richting naar den Pampel. Het was bijna onmogelijk tegen den ruw waienden, zuidwesten wind, die ons telkens met het opstuivende zand in het aangezicht geeselde, voort te dringen . . . Zo klommen wij van heuvel tot heuvel, totdat wij, tusschen twee bergen, wederom eene groote heidevlakte in het oog kregen. „Hier hebt gij“, zeide hij toen, „het nieuwe dorp Hoenderloo voor U“ . . .

Al het water, dat er te vinden was, moest uit eene ton gehaald worden, die men tusschen de beide bergen, in had geplaatst en die bij regenachtig weer door den afloop der heuvelen en de persing der bergen nog al redelijk gevuld was, maar in zonnige dagen somwijlen geheel uitdroogde. Dan was men genoodzaakt het voor menschen en dieren bijna ondrinkbare water uit stilstaande poelen, een half uur ver aan te

maar toen men nog een voet dieper wilde graven, zonk al het water weg: men had de bank doorgestoken; wij hadden dus geen welwaterput gehad, maar slechts water uit de persing der bergen had hem gevuld. Daar stond ik nu, diep bedroefd, en zag nog daarenboven dat het Hoenderloosche volk de putsteenen wegroofde. Alles scheen hun toe publiek eigendom te wezen: de hazen op de heidevelden, de herten in de bosschen, ja zelfs! de steenen van mijn put. Teleurgesteld in de eerste verwachting, stond ik nu voor de vraag: wat te doen? Soortgelijke putten waagde ik niet meer te graven. Dan nu maar een schoolgebouw oprichten, nu de put mislukt was? Waartoe zoude het baten? Eene kolonie zonder water was immers ondenkbaar.

Er woonde destijds te Bennekom een Duitscher, die beroemd was vanwege de putten door hem gemaakt en ik wendde mij dus tot hem om te Hoenderloo het kunstwerk te ondernemen . . .

Nog eenmaal werd de ingestorte aarde weggegraven, en nu eindelijk, na drie dagen van tegenspoed, vond men eene overvloedige bron waaruit het water met kracht kwam opzetten.

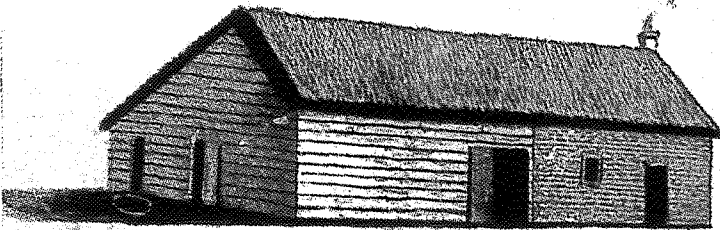
Toen noodigde ik alle bewoners van Hoenderloo uit om met mij den put ledig te scheppen. Welk een aardig, landelijk tooneel. Gansch Hoenderloo, grijsaards, vrouwen met haar zuigelingen, tot zelfs de kinderen verzamelden zich rondom den put. Binnen den tijd van twee uren werden 500 emmers water uitgeschept en nog bleef de waterstand ter halver hoogte, en herstelde zich in weinige oogenblikken tot zijne eerste hoeveelheid. Welk een voorraad van water! Welk een geluk voor die arme menschen! En terwijl ik daar midden tusschen hen stond nam ik mijn bijbeltje, sloeg het IVde hoofdstuk van Johannes op en zeide: „daar staat ook een verhaal van een put en van een water, maar van een ander water en van een anderen dorst: een dorst naar gerechtigheid; en wie Hij was die dat levend water kan geven en dien dorst kan lesschen.” Allen

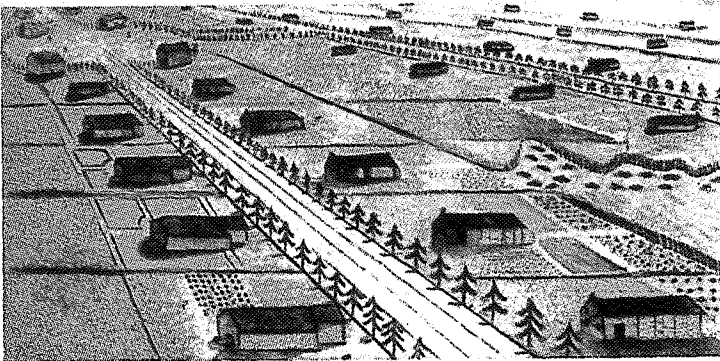
I. Vier van de „Zeven werken van Barmhartigheid” van Cornelis Buys de Oude. (Hij Men lette op de op elke voorstelling weerkerende gestalte van Christus tuss

2. Binnenplaats van het Amsterdamse Rasphuis

3. Maatschappij van Weldadigheid. Kolonie-woning omstreeks 1827

4. Maatschappij van Weldadigheid. Gezicht op een vrije kolonie

luisterden met stillen eerbied, toen ik over de woorden van den Heer tot de Samaritaansche vrouw tot hen sprak.

Nu nog eene school...

O. G. Heldring — Leven en Arbeid
Leiden, 1880.

De uitspraak van L u t t e n b e r g behoort met de daad van H e l d r i n g, waarvan hij ons op zo levendige en smakelijke wijze weet te verhalen, tot het beste van de eerste helft der negentiende eeuw. Enerzijds de improvisatie op zijn schoonst, en daartegenover het besef van de ontoereikendheid van de improvisatie en het allereerste aarzelend zoeken naar een wetenschappelijke fundering als basis van een doelmatige aanpak. Want ondanks de krachtige inzet in de 16e eeuw was de doelmatigheid nog lang geen gewonnen zaak. Dat zien wij b.v. in de stimulans die de z.g. piëtistische beweging in Duitsland in de laatste helft van de 17e en de eerste helft van de 18e eeuw geeft aan het Protestantse caritaswerk, in de totstandkoming van het grote complex opvoedingsinstellingen en tehuizen voor verwaarloosde jeugd in Halle (1695) en onder invloed daarvan over geheel Duitsland. Enerzijds heeft de grote stichter daarvan, A u g u s t H e r m a n n F r a n c k e (1663—1727), een uitgesproken paedagogische inslag, die ten dele al voorspel is van het rationalisme van de Verlichting, anderzijds is hij in de totstandkoming van zijn instellingen de gelovige improvisator, die weigert van tevoren de kosten te overwegen van datgene waartoe hij zich door God geroepen weet en die nagenoeg zonder middelen zijn werk aanvangt. De in zekere zin Middeleeuwse lijn loopt dus zoals wij zien tot in de 19de eeuw, ja tot in de 20ste eeuw door (vgl. het citaat van Mevr. Muller-Lulofs, pag. 47) maar daarnaast begint als gevolg van de thans opkomende en snel veldwinnende Verlichting het rationalisme 't hulpverleningswerk in sterkere mate te doordringen. Juist de *Verlichting*, die de ideeën van het 16de eeuwse humanisme gemeengoed maakte van de gemiddelde burger, was door zijn optimistisch mensbeeld, door zijn onwankelbaar geloof in de almacht van de rede, uitermate geschikt nieuwe impulsen te geven aan allerlei vormen van hulpverlening. Wij zien dan ook verschillende terreinen in sterke mate

beïnvloed door de Verlichtingsideeën, daarvan de rijke vruchten dragen.

Op het terrein van de armverzorging neemt men o.a. in *Hamburg* (1788) en in *München* (1790) een nieuwe aanloop met dezelfde uitgangspunten als enkele eeuwen geleden, centralisatie in de organisatie, decentralisatie en differentiëring in de hulpverlening, werkverschaffing en bedelverbod. Dit gehele project werd onder verantwoordelijkheid van de overheid uitgevoerd, hoofdzakelijk door vrijwillige krachten. De particuliere instellingen en de kerk werden tot medewerking verplicht. Een in zekere zin nieuw element en onmisbare schakel in deze regelingen was systematische werkverschaffing, in ons land aangeduid als de *armenfabriek*, half philanthropische, half economische instelling die het mogelijk maakte aan de plicht tot arbeiden de hand te houden. Deze armenregelingen hebben een korte tijd goed gewerkt. De armenfabriek is in 't bijzonder in ons land in de 19de eeuw bij de philanthropen zeer populair geweest. Het waren hier, in tegenstelling met Frankrijk en Engeland, waar de *dépôts de la mendicité* en de *workhouses* staatsinstellingen waren (ook overigens zijn deze inrichtingen niet zeer vergelijkbaar), meest particuliere instellingen. In 1855 telt ons land 112 van deze inrichtingen waar 13500 mensen aan werk geholpen worden. Dikwijls was dit ook, zoals bij de bekende Zwolse armeninrichting in de vorm van huisindustrie. Toch kleefden er aan dit stelsel, dat tenslotte in feite slechts een zeer gering aantal van de toenmalige „werklozen” omvatte, allerlei bezwaren; t.a.v. de kinderen was het gevaar van exploitatie niet denkbeeldig, ondanks de bewondering tot tranen toe, waarvan de grote Réveillist Willem de Clercq in zijn Dagboek getuigenis aflegt ⁶⁾.

Een grandioze poging, niet alleen tot bestrijding, maar zelfs tot liquidatie in enige tientallen jaren van de armoede, werd ondernomen op Nederlandse bodem onder leiding van de geniale militair, kolonisator en staatsman Johannes van den Bosch (1780—1844). Met medewerking van het koninklijk huis en vele hoge autoriteiten stichtte hij in 1818 de *Maatschappij van Weldadigheid* die dit doel wilde bereiken door het overbrengen van stedelijke werklozen en arm-

⁶⁾ Willem de Clercq naar zijn Dagboek I, pag. 71—77.

lastigen naar het platteland, waar zij tot taak kregen de woeste gronden te ontginnen. De eerste landbouwkolonie *Frederiksoord* in Drenthe, gevormd door vrijwilligers, was een groot succes. Al spoedig volgden de kolonies *Willemsoord* en *Wilhelminaoord* en toen zich voor de vrijwillige kolonisatie niet voldoende mensen aanmeldden, ging Van den Bosch over tot dwang. In de inrichtingen te *Ommerschans* en een deel van *Veenhuizen* werden bedelaars ondergebracht, ook had *Veenhuizen* een zeer groot wezengesticht. Evenals bij de armenfabrieken die kinderen tewerkstelden zien wij hierbij dat het ver doorgevoerde utiliteitsprincipe de oorspronkelijke philanthropische bedoeling in het tegendeel verkeert. De onderneming van Van den Bosch is deels geslaagd, deels mislukt. In 1848, toen de koloniën numeriek hun hoogste omvang hadden (totaal aantal zielen 11224, waaronder 5490 bedelaars en 1441 „wezen”) was de financiële toestand al zeer ongunstig. In 1859 nam de regering *Ommerschans* en *Veenhuizen* over, de Maatschappij werd toen gereorganiseerd en wijdde zich uitsluitend aan het werk der vrije kolonies. Een van de belangrijkste oorzaken van de mislukking van dit zo boeiende experiment, dat zowel bewondering als scherpe critiek ten deel viel ⁷⁾, was de overschatting van de mogelijkheden van de stedelijke werklozen en vooral van de bedelaars; slechts een klein gedeelte daarvan was maar om te scholen tot goede boeren of landarbeiders.

Ook op het gebied van de kinderczorg vinden wij de gedachte van landbouwkolonies in Nederland verwezenlijkt, dank zij het initiatief van de bekende philanthroop *Suringar* (1790—1872) die in 1851 het *Nederlands Mettray* in navolging van een dergelijke Franse kolonie stichtte. De ideeën van de grote Zwitserse paedagoog *Pestalozzi* (1746—1827) beïnvloedden in belangrijke mate het werk van de opvoeding van de verwaarloosde jeugd en leidden zowel tot een nieuwe belangstelling voor de gezinsverpleging als tot het propageren van het systeem van de kleine

⁷⁾ Vgl.: O. G. Heldring, „Leven en Arbeid” ², pag. 155—165 en 181 en het reisdagboek van Jacob van Lennep en Dirk van Hogendorp (1823), uitgegeven door M. E. Kluit onder de titel: *Nederland in den goeden ouden tijd*. Utrecht, 1942. Dl II Hfst. 2 en 5.

groep in de inrichting, waar ieder kind zoveel mogelijk aandacht moest hebben en de gezinssfeer zo goed mogelijk moest worden nagebootst. Ook dove en blinde kinderen komen bij deze nieuwe aandacht voor het kind in de belangstelling van de opvoeders te staan, waarbij men vooral ook poogt voor deze kinderen eigen onderwijsystemen te ontwikkelen.

De zorg voor gevangenen en ontslagen gevangenen is eveneens een belangrijk programmapunt van de verlichte philanthropen. Een bewijs van hun geloof in het oorspronkelijk goede van elk mens, die mede door middel van de rede tot deugd gevoerd moest worden, is hun pleidooi voor invoering van de celstraf. In Nederland is op het gebied van de gevangenhervorming en wat men thans noemt reclassering de eerder genoemde *Suringar* een man van groot formaat geweest. Onder invloed van de ideeën van de Engelse gevangenhervormer *John Howard* (1726–1790), voor wie hij een grote bewondering had, kwam hij met medewerking van een tweetal vrienden tot het stichten van het *Nederlands Genootschap tot Zedelijke Verbetering der Gevangenen* (1823). Door middel van godsdienstige verzorging, arbeid en onderwijs wilde men dit doel bereiken. Destijds beroemd was het door *Suringar* geschreven „Godsdienstig en Zedekundig Handboek voor Gevangenen”, dat met de Bijbel in elke cel te vinden was en in verschillende talen werd vertaald. De arbeid van het Genootschap, dat op- en neergang heeft gekend, is voor de Nederlandse reclassering van onschatbare betekenis geweest.

Een tak van werk die onder invloed van de Verlichting wel tot bijzondere ontplooiing moest komen was het volksontwikkelingswerk. Het: iedere „leek” moet kunnen lezen om toegang tot het Woord van God te hebben, was in deze tijd geworden tot het: bij ieder mens dient de onkunde zoveel mogelijk weggenomen te worden, zodat hij geleid door het licht van de rede kan komen tot de betrachtting van de deugd. Hierdoor zou de maatschappelijke ellende verdwijnen en kwam een gelukkiger mensheid in het verschiet.

In ons land is op het gebied der volksontwikkeling baanbrekend werk verricht door de *Maatschappij tot Nut van 't Algemeen*, die in 1784 opgericht werd door de Doopsgezinde Predikant *Jan Nieuwenhuis*

zen en zijn zoon *Martinus Nieuwenhuisen*. Na de Franse overheersing kon de Maatschappij, die toen de heersende opinie vertegenwoordigde, van grote invloed worden. Eigenlijk ligt haar betekenis ver buiten de volksontwikkeling alleen, want zij heeft voortdurend gestimuleerd op allerlei reeds eerder genoemde terreinen van philanthropie; zij vervulde daarbij landelijk in bepaald opzicht de taak die de z.g. Opbouworganen thans provinciaal verrichten: van onderzoek (vaak door het uitschrijven van prijsvragen), van adviseren en stimuleren, van voorlichting aan de Overheid en beïnvloeding van de publieke opinie. Ook aan het volksonderwijs, het troetelkind van de Verlichters, heeft het Nut door onderzoek en eigen experiment onschatbare diensten bewezen. De eerste volksvoordracht van de Maatschappij vond plaats te Rotterdam in 1817 en werd door talloze gevolgd. Tot in de verste uithoeken van het platteland bracht het Nut de resultaten van kunsten en wetenschappen. Onder leiding van deze organisatie ontstonden leeszaalen en bibliotheken en allerlei andere maatschappelijke voorzieningen, o.a. spaarbanken en crediet- en voorschotbanken. De goede organisatorische opzet gaf aan de plaatselijke afdelingen, de departementen, veel mogelijkheden zich te ontplooiën.

De lijn van August Hermann Francke wordt in de 19de eeuw op een indrukwekkende wijze voortgezet in het werk van de *Innere Mission* in Duitsland, waarvan *Johann Hinrich Wichern* (1808–1881) de heraut en de vader genoemd wordt. Op de grote Duitse kerkvergadering, de *Wittenberger Kirchentag* in 1848 improviseerde hij zijn beroemd geworden rede over de taak van de kerk, die hij opriep naast het geloof de liefde met de daad te betrachten. Als weinigen in zijn tijd zag hij de maatschappelijke nood en vooral ook het tekort en de schuld van de kerk ten aanzien van de sociale vragen. Hij was op deze vergadering geen onbekende, reeds had hij zich met de stichting van zijn tehuis voor verwaarloosde jongens *Das Rauhe Haus* (het huis onder het strodak; 1833) in de buurt van Hamburg enige vermaardheid verworven. Te meer omdat deze inrichting een der eersten was, die de gedachte van Pestalozzi van het opvoeden in de kleine groep in practijk bracht, en Wichern bo-

vendien aan zijn medewerkers een soort opleiding gaf. Zijn gedachten over de taak der Innere Mission zijn vastgelegd in het in 1849 verschenen werkje: „Die Innere Mission der Deutschen Evangelischen Kirche, ein Denkschrift an die Deutsche Nation”. Wichern ziet dus het werk van maatschappelijke hulpverlening in enge betrekking tot het brengen van of terugbrengen tot het evangelie. Nu de kerk door middel van zijn ambten in deze hulpverlening tekortschiet, roept hij de leden der kerk op dit zendingswerk te verrichten in de hoop dat daardoor de kerk weer tot leven gewekt zal worden en dat ambtelijke organen der kerk op den duur deze taak weer op zich kunnen nemen. Er ontstaat in deze jaren onder de stimulans van deze gedachten een grote opbloei van Protestants caritaswerk, waarbij wij niet mogen nalaten te vermelden de namen van Theodor Fliedner (1800—1864) en Friedrich von Bodelschwing (1831—1910) vooral in verband met de ontplooiing van het diakonessenhuiswezen, dat in Duitsland niet alleen voor de ziekenverpleging, maar ook voor allerlei andere takken van sociaal werk van betekenis is geweest. Ook zien wij dat op vele plaatsen huizen voor verwaarloosde jeugd, voor meisjes en vrouwen in moeilijke omstandigheden, bewaarscholen en andere instellingen van zeer uiteenlopende aard opgericht worden. Het gevangeniswezen had de aandacht van de leiders van de Innere Mission, inzonderheid van Wichern zelf, zij bewogen zich op het terrein der zedelijkheidsstrijd, van de zorg voor bedelaars en landlopers en zoveel meer. Landelijk was dit werk gecentraliseerd in de in 1849 opgerichte *Zentral Ausschuss für die Innere Mission der Deutschen Evangelischen Kirche*.

Niet alleen Duitsland heeft in de 19de eeuw zijn grote figuren gehad, eveneens Engeland bracht een aantal pioniers voort wier namen ook thans nog niet vergeten zijn. Genoemd moet worden de Schotse predikant Thomas Chalmers (1780—1847) die in 1821 begon met de hervorming van het armwezen in Glasgow. Ook bij hem was er weer de gedachte van doelmatigheid in organisatie, van gedifferentieerd werk en van het fundamentele belang van de individuele aandacht voor de hulpbehoevende. Erfgenaam van de Gereformeerde diaconale principes, was hij

sterk gekant tegen de overheidsarmenzorg en stond hij het beginsel voor dat eerst de kring van verwanten en vrienden steun moest verlenen, voor de diaconie haar hulp bood. Bekend zijn ook de namen van Elisabeth Fry (1780—1845) die haar levenstaak vooral zag in het hervormen van vrouwegevangenis, en Josephine Butler (1828—1906) die een zware maar uiteindelijk met resultaat bekroonde strijd voerde tegen de reglementering van de prostitutie. Hoewel het aanvankelijk niet in de bedoeling lag van William Booth (1829—1912) zich met maatschappelijke hulpverlening bezig te houden (het in omstreeks 1878 tot stand gekomen Heilsleger begon daarmee eerst doelbewust in 1890) bracht zijn contact met de zelfkant der samenleving hem onontkoombaar daartoe en daardoor heeft ook deze evangelisator zijn plaats gekregen in de geschiedenis van de bestrijding van de maatschappelijke nood.

De Rooms Katholieke opleving in de 19de eeuw manifesteerde zich o.a. in de door Frédéric Ozanam en E. J. Bailly in 1833 gestichte *St. Vincentiusverenigingen*, die ten doel hadden onderlinge godsdienstige opbouw en het verrichten van caritatieve werken. Deze verenigingen, die spoedig van internationale betekenis werden, hebben een belangrijke bijdrage gegeven aan het Rooms Katholieke weldadigheidswerk, dat overigens ook rijke vruchten plukte van de opbloei en de uitbreiding van het ordewezen in de vorige eeuw (waarbij het aantal actieve dat der contemplatieve orden ver overtrof).

In Nederland werd de romantische lijn in de hulpverlening voortgezet door het *Réveil*. Dit was in de aanvang een zuiver godsdienstige opwekkingsbeweging, waarvan de leden echter ook spoedig grote belangstelling aan de dag legden voor staatkundige en politieke vragen. Eerst in de tweede periode van deze beweging zien wij dat zij van betekenis wordt voor de praktijk van het hulpverleningswerk. Het is vooral de Hemmense predikant Otto Gerhard Heldring (1804—1876) die deze beweging uit het theoretiseren naar de praktijk gebracht heeft. Heldring is, zoals we in de aanvang zagen, voor een deel de gelovige improvisator, die aanpakt waar nood is, in de wetenschap dat God hem helpen zal; hij is echter ook

de nuchtere practicus, die met een put begint en niet met een preek (en daarin is hij toch ook weer de christen op zijn best; en op welk een goede preek loopt de put uit!), die ons precies kan voorrekenen hoe de vrouw van een „behoefstig handwerksman” het meest effectief het weekloon van haar man kan besteden (en hoe zij en de kinderen er eventueel een stuiver bijverdienen kunnen). Ook de rusteloze beschouwer van het alledagsleven van zijn tijd en zó op de nuttigheid ingesteld dat zijn vacantiereisjes altijd iets opleveren, zij het een aantal archaeologische vondsten, zij het een artikel voor de Gelderse Volksalmanak, zij het een put of een school of een kerk voor Hoenderloo. Hij is romanticus en man van de Verlichting beide, en in deze combinatie lag zijn kracht en zijn zwakheid. Wij zien hem niet zonder succes in de weer met de bestrijding van de armoede door kolonisatie naar de pas drooggelegde Anna Paulownapolder, wij zien hem zich bezig houden met het probleem van het jenevermisbruik, met pleidooien voor emigratie naar Amerika en Nederlands Oost-Indië (want het naar zijn opvatting destijds, als gevolg van de philanthropie, overbevolkte Nederland kon alleen daardoor zijn sociale vraagstukken tot oplossing brengen), wij zien hem vooral als de stichter van de inrichtingen waaraan zijn naam verbonden is gebleven (begonnen in 1848 met het asyl Steenbeek) en die tegenover heel deze zo op deugd gestelde tijd er getuigenis van aflegden, dat de liefde van Jezus Christus allermeest uitgaat naar hen die aan de zelfkant van het bestaan leven. Voorts is het ontstaan van een groot deel van de belangrijke christelijk philanthropische arbeid in de vorige eeuw zonder Heldrings lichtend en stimulerend voorbeeld welhaast niet te denken.

Een figuur van het formaat van Heldring in Rooms-Katholieke kring was pastoor Hesseveld, de stichter van de jongensinrichting de Heybloem te Heijthuizen (L.).

Bewondering is het wat ons vervult wanneer wij zien wat de philanthropen van die tijd tot stand brachten, maar toch ook beseffen wij de ontoereikendheid. Want terzelfdertijd dat de Réveillist van het tweede plan, de litterator Hasebroek ons een allergezelligste beschrijving geeft van de Zeeuwse arbeider, die „zijn

eentonig en onafgewisseld bestaan met onveranderde tevredenheid leidt”, „die alles heeft wat hij wenscht”, „wiens tanden hard genoeg zijn voor het hardste roggebrood en wiens vochten niets weten van het onmatig gebruik van spek”⁸⁾, vermeldt de historie ons dat in deze provincie tussen 1815 en 1848 het aantal bedeeden meer dan verviervoudigd is, dat er een apathisch, bleek en uitgeteerd geslacht leefde in volkomen onvoldoende woningen. En ongeveer terzelfdertijd dat de beroemde Nicolaas Beets de Leidse peueraar een flinke schrobbering meent te moeten toedienen omdat hij zich amuseert met deze wijze van vissen (deze schets is zowel in de Camera Obscura als in het in noot 8 vermelde werk te vinden) en overigens alleen het folkloristische van het geval ziet, vinden wij vermeld dat er in Leiden zulk een werkloosheid heerste, dat op 38000 inwoners 16000 geheel of gedeeltelijk bedeed werden (1846). En dit was nog gunstig in vergelijking met de periode vlak na de Franse overheersing, toen ongeveer de helft van het inwonertal in deze situatie verkeerde. En wanneer de nationale poëet Tol lens het de welgestelden die zijn bedelgedicht gekocht hebben „warm om het hart” laat worden omdat zij „wat goeds verricht hebben” is een kwart à een vijfde van de gehele Nederlandse bevolking bedeed en leven de arbeiders, volgens het bekende rapport van het toch zeker niet revolutionair gezinde Koninklijk Instituut van Ingenieurs, aan Koning Willem III (1885), in huizen die met de holen der dieren te vergelijken zijn, (en waarbij de vergelijking dan nog ten ongunste van de mensenverblijven uitvalt), waar noch deugd noch zedelijkheid veel kans krijgen.

Teleurstellend is het wanneer wij zien dat de besten van die tijd toch de menselijke nood in een zeker romantisch was hulden, en ook wanneer zij tot enig inzicht kwamen, zoals Heldring, Luttenberg en de staathuishoudkundige de Boscheemper (Geschiedkundig onderzoek naar de armoede in ons vaderland 1851), de oplossingen vooral zagen in de godsdienstige en zedelijke verbetering der behoeftigen. De philanthropie had zijn beste diensten gegeven, maar bewees met dit alles dat zijn tijd voorbij was.

⁸⁾ De Nederlanden, karakterschetsen, klederdrachten, houding en voorkomen van de verschillende standen, 1841.

Onze balans opmakend aan de hand van het door ons opgestelde schema zien wij dat er in deze periode enige fundamentele veranderingen hebben plaats gevonden. Naast de caritas of barmhartigheid is de humanitas als motief tot weldoen zijn plaats gaan innemen, hoewel wij in de vorige eeuw deze begrippen niet zo ver uit elkaar mogen zien als zij heden ten dage ten dele liggen. Het weldoen heeft ook nu ten doel leniging van nood en daar waar de verlichtingsideeën zich doorzetten ook wel bestrijding daarvan, niet alleen op locale schaal, zoals b.v. de Maatschappij van Weldadigheid ons laat zien. Dat deze poging tot bestrijding in deze periode nog vrijwel geïsoleerd stond is in belangrijke mate te verklaren uit de bij de philanthropen aanwezige visie, waarin rijken en armen (tussen arbeider en arme werd geen onderscheid gemaakt) als door God geschapen standen in onze maatschappij werden gezien. Het trachten de armoede te liquideren is niet alleen menselijke overmoed maar ook opstand tegen een door God gewilde orde. Bij de Réveillisten uit de eerste periode (o.a. in Da Costa's: Bezwaren tegen den Geest der Eeuw), maar ook bij Heldring en bij niet tot het Réveil behorende philanthropen treft men deze opvattingen in min of meer geprononceerde vorm aan. Wat de terreinen betreft, het onderwijs aan het arme kind wordt in deze periode een belangrijke taak van de philanthropie, waarbij sommige philanthropen wel eens ongerustheid overvalt en zij er dan de nadruk op leggen dat dit uitsluitend dient om de kinderen plicht en orde bij te brengen en de mogelijkheid de bevelen der „meervermogenden” te kunnen uitvoeren⁹⁾. Van de onderwijsstaak wordt de philanthropie in Nederland grotendeels afgelost na de invoering van de leerplicht in 1900. Op de uitgroei der ziekenzorg tot een geheel eigen terrein, die zich vooral in de tweede helft van deze eeuw voltrok, kunnen wij niet nader ingaan. Ten aanzien van de vraag overheid, kerk of particulieren als organisatoren van hulpverlening, zien wij zeer uiteenlopende oplossingen. Overwegend echter trekt onder invloed van de liberalistische gedachtenwereld de overheid zich van het terrein van de armen-

⁹⁾ Verslag prijsuitdeling stadsarmenscholen te Amsterdam, 1832, geciteerd bij Henriëtte Roland Holst-van der Schalk, *Kapitaal en Arbeid in Nederland I*⁴, Rotterdam 1932.

verzorging terug (dat dit niet altijd gebeurde zien wij o.a. aan het z.g. *Elberfelder stelsel*, waarover straks) en bepaalt deze zich, zoals in Nederland bij de armenwet van 1854, tot een politionele taak. Aan de kerk en de particuliere organisaties valt het onmetelijk terrein der positieve armenzorg ten deel. De kerk was tegen deze taak niet opgewassen, de particuliere organisaties, waarvan er wel op speciale gebieden uitnemend werk verrichtten (inrichtingszorg), in deze periode evenmin. De uitvoering ligt dus afgezien van het werk in de inrichtingen grotendeels in handen van de vrijwilligers, iets waarvan men langzamerhand de ontoereikendheid gaat inzien. (In het *Straatsburger stelsel*, dat als een verbetering van het *Elberfelder stelsel* beschouwd moet worden, werd aan de beroepskracht ruimer plaats toegekend). De middelen zijn voor een belangrijk deel van economisch-materiële aard, overigens gepaard met godsdienstige opwekking en morele aansporing. Met de vermassalisering die de maatschappij sinds de grote bevolkingstoename vooral in de tweede helft der 19de eeuw onderging, en ook als gevolg van de overstelpend grote nood, is er in de armenzorg weinig sprake van individualiseren en neemt de „bedeling” een grote plaats in. Waar men wel persoonlijk contact heeft draagt dit voor een belangrijk deel een intuïtief-improviserend karakter.

Op weg naar het beroep

De philanthropie is thans niet meer slechts het antwoord op de roep van het warme impulsieve hart, zoals ze dat was in de Middeleeuwen. De caritas der 20ste eeuw heeft het gouden kroontje der mysterieuze voorzienigheid afgelegd, den blauwen kiel van de werkmans aantrokken en zich in dienst gesteld van de maatschappij. De armverzorging werd nu wetenschappelijk; naast het impulsief en warm gevoel werd aan het nuchter denkend koele hoofd een plaatsje ingeruimd. De philanthropie die tot nu toe „Einspanner” was geweest, werd nu tweespan. Ze keek het vreemde paard dat haar was toegevoegd, wantrouwend aan; als ze de kans schoon zag, liet ze het op stal staan, nam haastig de vlucht en trok er alleen op uit.

M. G. Muller-Lulofs
lezing gehouden 1905

Van Mens tot Mens, Haarlem 1916

Maatschappelijk werk vandaag vindt zijn doel in het bevorderen van een meer adequate verdeling van de resultaten van de beschaving, en wanneer de materiële zekerheden toenemen zien we maatschappelijk werk zich niet langer uitsluitend richten op de behoeften van de armen, maar op de behoeften, aanpassing, geschiktmaking van mensen in een uitgestrekt veld van sociale situaties.

Gordon Hamilton
Principles of Social Case Recording
New-York 1946

De maatschappij gaat langzamerhand inzien, dat er geen inherente deugd gelegen is in gefrustreerd zijn, ontbering, ziekte of enigerlei opvatting over minder maatschappelijke geschiktheid, en dat een adequate levensstandaard aan ieder gegeven kan worden.

Dit voert ons vervolgens tot een beschouwing over de methoden van maatschappelijk werk die gericht zijn op bevordering van deze nieuwe doeleinden ten behoeve van een algemeen maatschappelijk welzijn. Ofschoon eenzelfde wetenschap en de achtergrond daarvan, fundamenteel zijn voor de methoden van social casework, social groupwork en community-organization, verschillen deze disciplines in de details, ... gemakshalve zal ik ze weergeven in de terminologieën van de oudste discipline, waarmee ik het meest vertrouwd ben, in die van het social casework.

De methode van het social casework die wordt toegepast in de relatie van individuen onderling, van gezinnen, van groepen en andere formaties, schenkt een niet onbelangrijke bijdrage aan de stijging van het maatschappelijk welzijn. De methode zelf kan niet gezien worden buiten het verband van de democratische achtergrond en cultuur waarin zij ontstaan is.

De bijzondere karakteristiek ervan is de poging door een beroep de aanvullende beginselen aangaande mensenrechten en menselijke noden te integreren in de groeiende wetenschap van het maatschappelijk welzijn, en deze ervan te doordringen.

Gordon Hamilton: Helping People,
The Growth of a Profession; in:
Social Work as Human Relations,
New-York 1949 *)

Wij zijn bijna aan het slot gekomen van onze historische aantekeningen. Want wanneer de philanthropie afgelost wordt door het maatschappelijk werk is de voorgeschiedenis van ons ambacht ten einde en begint de geschiedenis daarvan. Het voorafgaande geeft ons

*) Voor het origineel dezer citaten zie pag. 60.

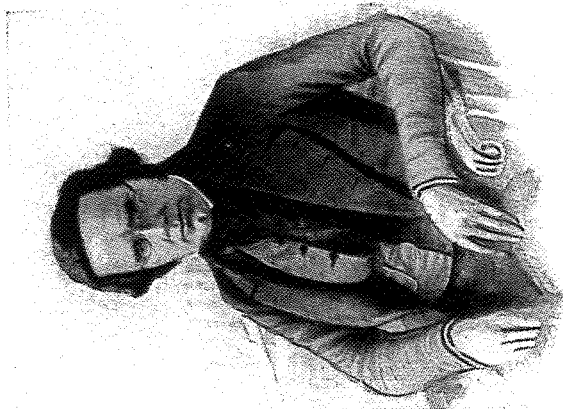

IVDOVICVS VIVES VALENTINVS
Splenduit in terra gelidam que respicit Arcton
Agitum, foetici fydus in Hifperia.
Filius ac totum radej effufere per Orberit.
Vives doctrina et quos fult et pietas

5. Juan Luis Vives

6. August Hermann Francke

7. O. C. Heldring als jong predikant

Gordon Hamilton

8. Gordon Hamilton

echter alle aanleiding te veronderstellen dat deze aflossing niet een plotselinge overgang van een kwalijke naar een alleszins bevredigende staat is geweest maar dat er hier een geleidelijk proces plaatsgevonden heeft — hoe trefzeker en met humor getypeerd in bovenaangehaalde uitspraak van Mevrouw Muller—Lulofs — dat momenteel nog lang niet afgesloten is. Het belangrijkste ervan is dat langzamerhand de maatschappij in het volle zicht komt bij het analyseren van de vragen van nood en hulpverlening. De aanloop daartoe was ten dele bij de eerder genoemde 19de eeuwse scribenten aanwezig, men was echter niet in staat de consequentie van dit inzicht te trekken. In de sociale opleving van de tweede helft van de vorige en het begin van deze eeuw komen de maatschappelijke oorzaken op zodanige wijze binnen de gezichtskring dat er niet alleen naar de bekende uitdrukking van Allard Pierson „een groter vertedering des harten”¹⁰⁾ ontstond — vertedering had de philanthropie ook wel in ruime mate gekend — maar dat men vooral de nadruk legde op de wetenschappelijke bestudering van deze oorzaken en overging tot bestrijding op het maatschappelijk front. De gevoelens van de burger van deze periode zijn vooral maatschappelijke schuldgevoelens (in tegenstelling met die der philanthropie waar meer de aandoening was over het feit dat het in de meest kommerlijke of gezonken staat verkerende mensankind toch een mens was, met een onsterfelijke ziel, voorbestemd voor de deugd, en aandoening tevens dat men zo humaan was in deze „gezonkene” toch zijn broeder te erkennen). Deze schuldgevoelens drijven uit tot solidariteit („Geef mij, die mij medeplichtig voel aan al het verkeerde in de maatschappij, geef mij op de grote bank der beschuldigten een plaats naast de meest schuldige, geef mij die krank ben in ons groot hospitaal een plaats naast de meest aangetaste”¹¹⁾) en tot de strijd voor de sociale gerechtigheid, een strijd waartoe men zich dus wetenschappelijk wilde toerusten (in het verband van dit laatste is ook de oprichting van *Het Sociale Weekblad* (1887)

¹⁰⁾ Een Schrede Voorwaarts, Verspreide Geschriften, 1882—1890, pag. 348.

¹¹⁾ Pierson, t.a.p. pag. 355.

te zien). Terwijl daarnaast weer opnieuw het kwaad gezien wordt van de vermassalising in de hulpverlening en opnieuw met grote klem de eis van individualiseren gesteld wordt. Heel langzaam waren dus bij deze groep mensen de ogen opengegaan voor de enorme verschuivingen die er tengevolge van velerlei oorzaken (moderne techniek, bevolkingstoename) in de 19de eeuw hadden plaatsgevonden, voor de fundamentele structuurveranderingen in de maatschappij, als oorzaak van armoede en sociale nood.

In de strijd voor sociale verbeteringen vonden de maatschappelijke werkers van die tijd (het is bijna toelaatbaar thans deze term, die eerst in de 20ste eeuw gebruikelijk werd, te hanteren) de arbeiders naast zich, die door middel van de arbeidersbeweging ook zelve met kracht naar lotsverbetering streefden, en de overheid, die in zijn sociale wetgeving (*Kindervetten* 1901, *Woningwet* 1901, *Zedelijkheidswetten* 1911, *Armenwet* 1912, *Arbeidswetgeving*, *Sociale Verzekeringswetten*) de mogelijkheid schiep veel sociale ongerechtigheid met meer kracht en meer effect te bestrijden. De maatschappelijke werkers en de arbeiders streden echter meest naast elkaar en niet met elkaar, de laatsten hadden vooralsnog weinig vertrouwen in de sociale bekering van de burgers en achtten bovendien de hulpverlening die het maatschappelijk werk wilde bieden voor hetgeen zij voorstonden eerder schadelijk dan van betekenis. Eerst in de jongste tijd is deze visie van arbeiderszijde definitief geliquideerd.

De nieuwe impulsen van het einde der vorige eeuw richtten zich allereerst op de armenzorg, waarbij het in de gelijknamige stad tot stand gekomen *Elberfelder stelsel* (1853) (dat opnieuw de ons bekende grondgedachten van centralisatie, van organisatie en individualiseren, in practijk bracht), met de Londense *Charity Organisation Society* (1869), ook Nederland beïnvloedde in de sinds 1870 ontstane z.g. *Verenigingen voor Vrijwillige Armenzorg*. Hoewel de Elberfelders bij Chalmers in de leer waren geweest, gelukte het hun niet de armenzorg kerkelijk te maken en werd deze een overheidsaangelegenheid. In ons vaderland waren het echter, zoals gezien de eerder genoemde inzichten te verwachten was, de particuliere verenigingen die zich met deze vernieuwing bezig hielden en die, hoewel

klein van omvang, toch een belangrijke invloed uitgeoefend hebben (1900 *Tijdschrift voor Armenzorg en Kinderbescherming*, 1908 *Nederlandse Vereniging voor Armenzorg en Weldadigheid*). In het Instituut van de *Armenraad (Sociale Raad)*, dank zij de Armenwet van 1912 tot stand gekomen, manifesteert zich de behoefte aan samenwerking op lokaal niveau.

Ook de zorg voor de verwaarloosde, bedreigde en misdadige jeugd, die zich eindelijk als het afzonderlijk terrein van de kinderbescherming gaat ontplooiën, maakt grote voortgang (1896 *Pro Juventute*, 1899 *Nederlandse Bond tot Kinderbescherming*).

In het woningwerk ziet men, gestimuleerd door het voorbeeld van *Octavia Hill* (1838–1912), een mogelijkheid tot goede sociale hulpverlening; Engeland brengt ons tevens de *Settlements* of *Volkshuisbeweging* (1884 *Toynbee-Hall*, 1892 „*Ons Huis*” te Amsterdam) en tenslotte begint ook de opleiding als een nuttige (helaas nog niet door alle maatschappelijke werkers als een noodzakelijke) aangelegenheid gezien te worden (1899 *School voor Maatschappelijk Werk*).

Over het diep en hevig bewogen heden te schrijven is niet raadzaam, zelfs wanneer het lukt objectief te blijven, zal de lezer niet geloven dat men het is.

F. H. Fischer

Het is op de bodem van de hierboven geschetste beweging, dat wij ons thans nog voelen staan, maar intussen is er al weer zoveel verschoven, dat het de vraag is of de latere beschouwer, die meer distantie heeft dan wij, dit gevoel nog wel juist zal achten. Niet alleen omdat sinds de eerste en tweede wereldoorlog het aantal terreinen nog weer uitgebreid is; wij denken daarbij b.v. aan het maatschappelijk werk in het bedrijfsleven, de gezinszorg, het maatschappelijk werk op het platteland, allerlei sociaal-cultureel werk (op de ontoereikendheid van de term „terreinen” in dit verband wezen we elders¹²⁾). Ook niet omdat de Nederlandse Vereniging voor Armenzorg en Weldadigheid na de tweede wereldoorlog omgedoopt werd tot Nederlandse Vereniging voor Maatschappelijk Werk of het

¹²⁾ „Maatschappelijk Werk op het Platteland”, Alphen aan de Rijn, 1949, pag. 9.

Nederlands Genootschap tot Zedelijke Verbetering van Gevangenen tot Nederlands Genootschap tot Reclasering en nog meer verenigingen hun namen moderniseerden; zelfs niet, hoewel dit er wel mee te maken heeft, vanwege de Amerikaanse invloeden van vandaag.

Maar wel denken wij aan datgene, waarvan de opdracht aan de Staatscommissie ter vervanging van de Armenwet door een Wet op de Maatschappelijke Zorg een symptoom is, evenals ons verlangen naar de reorganisatie van de voogdijraden tot een aan onze tijd aangepast kinder- en jeugdrecht; aan datgene waar ook Gordon Hamilton in de tevoren aangehaalde fragmenten met nadruk op wijst: dat maatschappelijk werk niet meer een zorg is alleen voor de „armen”, maar dat in een groot aantal gevallen de materiële of economische nood maar een ondergeschikte of in 't geheel geen rol speelt. *Het maatschappelijk werk van vandaag richt zich vooral op de sociale aanpassing van individuen en groepen, geeft in deze aanpassing een belangrijke bijdrage tot de verbetering van menselijke verhoudingen, en is, zo gezien, een onmisbare functie van een democratische maatschappij.* In het bijzonder dienen de gevolgen van de beide wereldoorlogen genoemd te worden als factor in het democratiseringsproces van het maatschappelijk werk. Eigenlijk is, en hiermee komen wij op een tweede belangrijke verandering, waarmee de eerste deels verband houdt, de term maatschappelijk werk, gezien naar zijn eind 19de en begin 20ste eeuwse inhoud, al weer ten dele verouderd. Want maatschappelijk werk veronderstelde immers maatschappelijke nood, vooral als gevolg van sociaal-economische factoren. En met de enorme verbetering die er sinds het eind van de vorige eeuw in onze samenleving ontstond kwam men tot de ontdekking dat men heel wat uiterlijke omstandigheden van mensen veranderen kan en hen materieel en maatschappelijk zo goed mogelijk kan outilleren, terwijl dan toch bepaalde vormen van nood kunnen blijven bestaan of opnieuw ontstaan. Geleidelijk gingen, sinds de inzichten door psychologie en psychiatrie verworven, de ogen open voor de psychische beperktheid van de mens en voor psychologische en later sociaal-psychologische factoren die hier een rol spelen. De beweging van de geestelijke volksgezondheid (aan het begin dezer eeuw uit Ame-

rika gekomen), die zich weliswaar in engere zin bezighoudt met de sociale aanpassing van psychiatrische patiënten, maar eigenlijk een veel breder arbeidsveld voor zich ziet, is in zekere zin de psychisch-hygiënische benadering van de sociale nood, en in het nadruk leggen op de psychische factoren de correctie op, de noodzakelijke wijziging van de eerder genoemde eenzijdige visie. In dit licht kan men ook de ontwikkeling van het social casework bezien.

Tenslotte wijzen wij op de, overigens uiterst moeilijke, ontwikkeling van maatschappelijk werk tot beroep, hetgeen dus meebrengt de erkenning van een binnen zekere grenzen liggende taak, met name de sociale aanpassing van de wetenschappelijke onderbouw door middel van psychologie en sociologie en van de onmisbaarheid van de opleiding.

De gezichtspunten die zich hier voordoen hebben sinds de introductie van het social casework als methode bruikbaar op alle terreinen van maatschappelijk werk (1947), een belangrijke verdieping ondergaan. Maar wij bevinden ons reeds op het terrein dat buiten de taak van ons hoofdstuk ligt en hebben ons dus van verdere beschouwingen te onthouden.

Het caritatieve motief is nog steeds een krachtig motief tot het verrichten van maatschappelijk werk, evenals het humanitaire. Maar daarnaast werd het sociologisch motief van niet minder betekenis. Hieronder kan verstaan worden, dat men de noodzaak van hulpverlening beseft vanuit het maatschappelijk welzijn en vanuit de maatschappelijke solidariteit. De hulpverlening aan het individu, dat niet meer zo atomistisch als in een vorige periode, maar ook in zijn verbondenheden gezien wordt, en waarnaast dus komt het bieden van hulp aan de kleine groep, is ook nu nog het doel, echter wordt dit alles ook meer gezien in het kader van de bestrijding van de maatschappelijke nood. Bovendien komt naast het bestrijden het voorkomen en wordt het inzicht in de betekenis van de preventie van grote waarde ook voor de practijk van het werk.

De eeuwenoude strijd tussen ratio en gevoel, waarvan deze bladzijden telkens gewagen en waarbij de caritas overwegend (niet altijd, zie pag. 26-28) gevoelsmatig ingesteld was en het vanuit de humanitas bezielde werk

vaak meer de leidstar van de rede volgde, moge in die zin beslecht worden, dat rede en gevoel met elkaar in de juiste harmonie gebracht worden, doordat het gevoel beseft dat het juist binnen bepaalde disciplines zijn rijkste ontplooiing kan verkrijgen, terwijl ook de rede daartegenover zijn grenzen ziet. Voor de christen is er in dit verband de andere dimensie, die beide faculteiten richt. Hij zal anno 1951 de bestrijding en voorkoming van de maatschappelijke nood niet meer kunnen overlaten aan de intuïtie en improvisatie van vacantiereisjes, maar hij zal anderzijds (hoewel hij die met kracht voorstaat) ook weten van de feilbaarheid van de menselijke planning en ruimte laten voor het menselijk en Goddelijk irrationele.

Wij zagen reeds dat de terreinen uitbreiding ondergingen vooral door differentiatie. Behoorde het volks- onderwijs tot de periode van de philanthropie, in het sociaal-cultureel werk heeft het maatschappelijk werk een nieuw randgebied gekregen waaraan ook vooral de verschuiving van zorg voor de arme tot zorg voor ieder duidelijk wordt. Ook kan de betekenis van dit terrein gezien worden in het licht van de eerder genoemde preventie.

De ziekenzorg en het maatschappelijk werk beginnen elkaar opnieuw te ontmoeten op het grensgebied der maatschappelijke gezondheidszorg. Wij denken hierbij vooral aan het psychiatrisch-sociaal werk en het in sommige delen van Amerika hoog ontwikkelde medisch-sociaal werk.

De overheid is in de moderne maatschappelijke zorg een veel groter plaats gaan innemen dan ooit tevoren. Dit moge slechts ten dele het geval zijn in de Verenigde Staten van Amerika, ook daar voltrekt zich echter in de laatste twintig jaren een proces dat wij eveneens op het continent constateren. En dat zich ook in ons land met zijn sterke tradities van de waarde van het particulier initiatief afspeelt. Men moge dit al betreuren, reëel is te zien dat deze gang van zaken niet uitsluitend berust op de behoefte aan machtsuitbreiding en usurpatie van de kant van de overheid maar ook een onontkoombaar gevolg is van die sociologische ontwikkeling die door Romein vroeger eens zo karakteristiek is aangeduid als de „wederzijdse doordringing van maatschappij en staat”¹³⁾, en te trachten tot een organisatie en samenwerking te komen, waarbij de

¹³⁾ „De Lage Landen bij de Zee”, Utrecht 1934, pag. 564.

beste waarde van wat het particulier initiatief te geven heeft in harmonische samenstemming gebracht wordt met datgene wat de overheid in onze tijd bij te dragen heeft¹⁴⁾. Onder particulier initiatief hebben wij samengevat datgene wat kerken en confessionele verenigingen en stichtingen tot stand brachten, bij uitvoeriger bespreking zou ook hier nog weer gedifferentieerd moeten worden. De grote sociale belangstelling en activiteit vooral sinds de bevrijding, van de Ned. Hervormde kerk mag echter niet onvermeld blijven, evenmin als de krachtige ontplooiing van het zogenoemde sociaal-charitatief werk in Rooms-Katholieke kring en het feit dat de humanisten onder eigen vaan (Stichting Humanitas) vooral ook die bevolkingsgroepen, die zich vroeger uit politieke overweging afzijdig hielden, tot verantwoordelijkheid en medewerking t.a.v. het maatschappelijk werk willen brengen. Nog steeds is het belangrijkste niveau van de overheidszorg het locale, tegelijkertijd zien wij echter dat ook op het landelijk niveau velerlei bemoeiingen moesten ontstaan. Deze lijn zal zich in de toekomst, waar de locale organen niet in staat zijn voor bepaalde groepen van hulpbehoevenden voorzieningen te geven (b.v. gerepareerden, enz.), nog wel blijven voortzetten. In hoeverre het werk op het daartussen liggend provinciaal niveau aan betekenis zal winnen, hangt af van de verdere ontwikkeling van de Opbouworganen.

De uitvoerder van de grote taken van hulpverlening behoort te zijn de opgeleide beroepskracht, maar is het helaas nog lang niet altijd. Aan vrouwelijke volledig opgeleide beroepskrachten is er, mede door het grote verloop dat zich in onze continentale situatie bij vrouwelijke beroepskrachten voordoet, grote behoefte. De behoefte aan opgeleide mannen is nog groter, echter is hierin door allerlei oorzaken nog moeilijker te voorzien; voor hen zijn de toekomstmogelijkheden maar voor een deel evenredig met de onkosten van opleiding.

¹⁴⁾ Zie hierover voor de Nederlandse situatie o.m. Prof. Dr N. H. ter Veen, Rapport betreffende de Sociale Zorg en Voorzorg in Nederland, 's-Gravenhage, 1950 en voor de in ons land bestaande opvattingen Geschrift I van de Ned. Vereniging voor Maatschappelijk Werk, 's-Gravenhage, 1949.

In de omringende Europese landen neemt de overheidsbemoeiing met het maatschappelijk werk een belangrijker plaats in dan ten onzent.

Naast de beroepskracht en onder leiding daarvan blijft er ook voor de vrijwilliger op bepaalde terreinen waardevol en nuttig werk te doen. Met de terreinen hebben zich ook de middelen gedifferentieerd. Wij denken daarbij ook aan de psychologische elementen in de hulpverlening. De maatschappelijk werker van tegenwoordig ziet, hoewel hij er indirect wel mee te maken kan hebben, de godsdienstige hulpverlening niet meer als zijn taak maar laat die liever aan de kerken en wereldbeschouwelijke instellingen over. De methoden hebben sinds de komst van het social casework in Nederland een grote stap vooruit gemaakt. Ook de methode van het werken met groepen, in Amerika aangeduid als social groupwork, begint veld te winnen, terwijl de z.g. community-organization, het nastreven van het sociaal welzijn van grotere groepen en het beïnvloeden van de processen die zich hier afspelen, een aarzelande welwillendheid en aanvallende bestudering vindt.

Hiermede is onze blik op het verleden ten einde. Het zou ons niet vreemd voorkomen wanneer iemand die onze vogelvlucht gevolgd heeft, de verzuchting slaakt: „er is niets nieuws onder de zon”. De vernieuwingsbewegingen die wij ontmoetten brachten ons althans telkens dezelfde grondprincipes, zij het ook in gewijzigde vormen ¹⁵⁾.

Deze constatering, die overigens de werkelijkheid niet geheel recht doet, bepaalde aspecten daarvan verwaarloost, zou ons ten besluite tot de volgende opmerkingen kunnen brengen:

1. Nieuw verworven inzichten en waarden kunnen weer verloren gaan (en weer als nieuw ontdekt worden). Zij blijven, zelfs al zijn zij door velen

¹⁵⁾ Vgl. b.v. ook het tweede citaat van Luttenberg (pag. 35) met het indertijd als zo vooruitstrevend beschouwde art. 29, 1ste en 2de lid, van de Armenwet van 1912.

Reeds Everts formuleerde destijds deze gedachte als volgt: „... geen der hedendaagse beschouwingswijzen is modern in dien zin, dat zij in onzen tijd eerst zou zijn ontstaan; elke beschouwingswijze is er altijd geweest, doch in den loop der historie heeft elk dier beschouwingswijzen haar gouden eeuw gekend en heeft ons de monumenten daarvan nagelaten”. Mr J. Everts — Grondslagen en Uitoefening van Weldadigheid en Sociale Zorg, Prae-advies voor de Ned. Ver. voor Armenzorg en Weldadigheid, 1928.

aanvaard, niet vanzelf bestaan; zij moeten voorgestaan, vastgehouden, verdedigd en gepropageerd worden.

2. In een bepaalde periode nieuw verworven en toegepaste inzichten zijn zonder meer niet voldoende om een bepaald werk op het vereiste niveau te houden; want de maatschappij ontwikkelt zich steeds verder, compliceert en differentieert zich en gestadig doen zich structuurveranderingen voor. De fout die veel vernieuwingsbewegingen na enige tijd maakten, was dat zij hiervoor niet of niet voldoende oog hadden en dat zij, zichzelf gelijkblijvend en hun destijds goede principes volgens de eenmaal vastgestelde methode toepassend, bij de maatschappelijke ontwikkeling ver ten achter raakten ¹⁶⁾.
3. Zelfs een technisch goed geoutilleerd apparaat, geheel aangepast aan de sociologische situatie en werkend volgens de laatste psychologische inzichten, is niet voldoende. Terwijl voorts — en dit verschijnsel hangt in bepaalde opzichten samen met de bovengenoemde — de sociale vooruitgang voortdurend nieuwe problemen schept ook voor het maatschappelijk werk, die niet alleen zaak zijn van aanpassing of verfijning van methoden, maar die voorafgaand daaraan een keuze vragen die op een ethisch vlak ligt ¹⁷⁾.

Maatschappelijk werk is niet alleen een zaak van methoden maar in niet mindere mate van mensen.

¹⁶⁾ Het aan de sociologen niet onbekende verschijnsel van de „cultural lag”.

¹⁷⁾ Wij denken hierbij in het bijzonder aan de problemen door Romein in zijn magistraal opstel over de vooruitgang opgeworpen, die ook de sector van het maatschappelijk werk raken. J. Romein — Gedachten over de Vooruitgang, Sociologisch Jaarboek IV, Leiden, 1950.

L I T E R A T U U R

Uit de overstelpende hoeveelheid literatuur kon slechts een greep gedaan worden. Afgezien daarvan zijn niet vermeld tijdschriftartikelen en artikelen uit Encyclopaedieën (b.v. Die Religion in Geschichte und Gegenwart², Tübingen 1927-1932; Handwörterbuch für Staatswissenschaften, Jena 1923-1929; Encyclopedia of Religion and Ethics, Edinburgh 1908-1926; Encyclopedia of Social Sciences, New York 1931-1935; enz.). De onderstaande lijst dient dus slechts als eerste verwijzing, niet als verantwoording.

- Adriani, J. H. Voorlezingen over Armeazorg en Maatschappelijk werk, 5de herziene en vermeerderde druk. Zutphen 1949.
- Bemmelen, J. M. van Van Zedelijke Verbetering tot Reclasseering, Diss. 's-Gravenhage 1923.
- Bolkestein, Hendrik Wohltätigkeit und Armenpflege im vorchristlichen Altertum. Utrecht 1939.
- Brouwer, A. M. Jezus en de Sociale Vragen. Zutphen 1933.
- Brouwer, A. M. De kerkorganisatie der eerste eeuw en wij. Baarn, z.j.
- Brugmans, I. J. De arbeidende klasse in Nederland in de 19de eeuw, 2e druk. Den Haag 1929.
- Cohen, Emmeline W. English Social Services. London 1949.
- Everts, J. De verhouding van Kerk en Staat in het bijzonder ten aanzien van de Armenverzorging, Diss. Utrecht 1908.
- Hallema, A. In en om de Gevangenis. Den Haag 1936.
- Halt, Penelope M. The Social Services of Modern England. London 1952.
- Heldring, O. G. Leven en Arbeid, 2de uitg. Leiden 1882.
- Heldring, O. G. Christendom en Armoede. Haarlem 1849.
- Jongh, A. W. de Erasmus' denkbeelden over staat en regering, Diss. Amsterdam 1927.
- Kamphuis, M. Wat is Social Casework?, 3de herziene druk. Alphen aan de Rijn 1951.
- Kemper, J. de Bosch Geschiedkundig onderzoek naar de armoede in ons vaderland. Haarlem 1851.

- Kluit, M. Elisabeth Het Réveil in Nederland. Amsterdam 1934.
- Koch, Lotte Wandlungen der Wohlfahrtspflege im Zeitalter der Aufklärung. Erlangen 1933.
- Liese, Wilh. Geschichte der Caritas, 2 Bde. Freiburg i.Br. 1922. Nachtrag 1922-1936 nach dem Stand von August 1936.
- Ligtenberg, Christina De Armeazorg te Leiden tot het einde van de 16de eeuw. Diss. 's-Gravenhage 1908.
- Luttenberg, G. Proeve van onderzoek omtrent het Armwezen in ons Vaderland, 2de druk. Zwolle 1841.
- Manen, Ch. A. van Bedrijfsleven in de strijd tegen de armoede in Nederland. Den Haag 1918.
- Methorst, H. W. Werkinrichtingen voor behoeftigen. Utrecht 1895.
- Moltzer, M. J. A. Maatschappelijk Werk, 2de herziene druk. 's-Gravenhage 1948.
- Mühl, M. Die Antike Menschheitsidee in ihrer Geschichtliche Entwicklung. Leipzig 1928.
- Muller-Lulofs, M. G. Van Mensch tot Mensch. Haarlem 1916.
- Pierson, A. Oudere Tijdgenoten, 3de druk. Amsterdam 1922.
- Pierson, A. en De Clercq jongste kleindochter Willem de Clercq, Naar zijn dagboek, 2 dln., 2de druk. Haarlem, 1888.
- Problemen van Maatschappelijk Werk, Gedenkboek ter gelegenheid van het 50-jarig bestaan van de School voor Maatschappelijk Werk, Pieter de Hooghstraat 78, Amsterdam. Purmerend 1949.
- Saalborn, Arn. Het ontwaken van het sociale bewustzijn in de litteratuur. Amsterdam 1931.
- Sand, Renee The advance to Social Medicine. London 1952.
- Schmidt, J. D. Weezenverpleging bij de Gereformeerden in Nederland tot 1795. Diss. Utrecht 1915.
- Sellin, Thorsten Pioneering in Penology. Philadelphia 1944.
- Steinmann, Alphons Jesus und die Soziale Frage, 2. neubearbeitete Aufl. Paderborn 1925.
- Steinweg, Joh. Die Innere Mission der Evangelischen Kirche. Heilbronn 1928.
- Stroup, Herbert Hewett Social Work, An Introduction to the Field. New York 1948.

- Troeltsch, E. Die Soziallehren der christlichen Kirchen und Gruppen, 2e Aufl., Ges. Schr. I. Tübingen 1917.
- Uhlhorn, G. Die Christliche Liebestätigkeit, 2. verb. Aufl., Stuttgart 1895.
- Ulrich, Friedrich Die Weltanschaulichen Grundlagen der Wohlfahrtspflege. Berlin 1932.
- Vives, L. De l'assistance aux Pauvres. Bruxelles 1943; traduit du Latin par R. A. Casanova et L. Caby.
- Weitzmann, W. Die soziale Bedeutung des Humanisten Vives. Leipzig 1905.
- Westendorp Boerma, J. J. Johannes van den Bosch als Sociaal Hervormer, De Maatschappij van Weldadigheid, Diss. Amsterdam 1927.

ORIGINELE TEKST VAN DE CITATEN OP PAG. 47/48

... Social work today finds its objective in furthering the more adequate distribution of civilization's gains, and as the coverage increases we find social work no longer addressing itself exclusively to the needs of the poor, but to the needs, adjustments, and adaptations of human beings in a wide range of social situations.

Gordon Hamilton
Principles of Social Case Recording
New-York 1946

... Society is coming to believe that there is no inherent virtue in frustrations, deprivation, illness, or any form of the doctrine of lesser eligibility, and that an adequate standard of living can be provided for all.

This, then leads us to a consideration of the methods of social work which are directed toward the furthering of these newer objectives for a common social welfare. Although the same science and philosophy are basic in the methods of social casework, social groupwork and community organization, the specifics in these disciplines vary somewhat, so for the sake of simplicity I shall express them in terms of the oldest discipline, and the one with which I am most conversant, namely social casework. The method of social casework which is applied individual by individual and family by family and group by group or intergroup, makes a not insignificant contribution to the progress of social welfare. The method itself cannot be isolated from the democratic frame of reference and culture within it has developed... Its distinguishing characteristic is the attempt to integrate and implement, through a profession, the complementary principles of human rights and human needs in the growing science of welfare.

Gordon Hamilton
The Growth of a Profession. Social
Work as Human Relations,
New-York 1949

COLOPHON

Deze bundel studies over maatschappelijk werk werd samengesteld ter gelegenheid van het vijf en twintig jarig bestaan van het Centraal Instituut voor Christelijk Sociale Arbeid (C.I.C.S.A.) te Amsterdam in September 1951.

De tweede druk verschijnt met enige wijzigingen in het najaar van 1953.

Studies
over
Maatschappelijk
Werk

door M. Kamphuis

A. J. Sevenhuijsen

Dr A. L. Janse de Jonge

Prof. Dr G. C. van Niftrik

Carla Idenburg-Kohnstamm

P. S. Bakker

Dra J. K. Bakker

Helpen als ambacht

BOSCH & KEUNING N.V. - BAARN

----- end of text -----

This publication is made available in the context of the history of social work project.

See www.historyofsocialwork.org

It is our aim to respect authors' and publishers' copyright. Should you feel we violated those, please do get in touch with us.

Deze publicatie wordt beschikbaar gesteld in het kader van de canon sociaal werk.

Zie www.canonsociaalwerk.eu

Het is onze wens de rechten van auteurs en uitgevers te respecten. Mocht je denken dat we daarin iets fout doen, gelieve ons dan te contacteren.

----- einde van de tekst -----